

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Marie Švarcová

**TEORIE EMOCÍ J. P. SARTRA JAKO POLEMKA S
PSYCHOLOGIÍ**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Taťána Petříčková, Ph.D.

Praha 2023

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

Podpis

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Taťaně Petříčkové, Ph.D. za ochotu, cenné rady, věcné připomínky, vstřícnost a důslednost při konzultacích a vedení práce.

ABSTRAKT

Záměrem této práce je poukázat na rozdílnost mezi chápáním emocí z pohledu J.- P. Sartra a psychologického pohledu. Rozborem textu *Nástin teorie emocí* (1936) v knize *Vědomí a existence* se snažím ukázat komplexnost emocí, člověka, světa a proti němu stavím psychologický pohled na emoce. Snažím se ze Sartrovy perspektivy poukázat na nedostatky psychologického pohledu na emoce a člověka, ale též najít určité shody. V závěru práce se věnuji rozdílnostem, ale i shodám, které je možno najít nejen v Sartrově filosofickém pojetí v opozici s pojetím psychologickým a tím docházím k mnohým zjištěním, jak (nejen) na emoce nahlížet z různých perspektiv.

Klíčová slova:

emoce, člověk, perspektiva, fenomenologie, psychologie

ABSTRACT

The aim of this thesis is to point out the differences between Sartre's perspective of understanding the emotions and psychological point of view. By analyzing the text *Outline of Theory of Emotion* (1936) in his book *Consciousness and Existence*, I try to show the complexity of emotions, human being and world and against it I oppose the psychological view of emotions which is focused on the scientific understanding of the world. I try to, through Sartre's point of view, point out the shortcomings of the psychological view on emotions and human being, but also to find certain similarities which these two views offer. At the end of the thesis I deal with differences and similarities which could be found not only in Sartre's philosophical concept but also in concept psychological, and this leads me to many findings on how to look (not only) on emotion from different perspectives.

Keywords:

emotions, human being, perspective, phenomenology, psychology

OBSAH:

ÚVOD.....	6
1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ SARTROVY FILOZOFIE	9
1.1 Sartre a psychologie	12
2. PSYCHOLOGICKÉ POJETÍ EMOCÍ.....	14
2.2. Emoce v pojetí W. Jamese a P. Janeta.....	17
2.2.1. Sartrova kritika W. Jamese a P. Janeta	19
2.3. Sartre a Gestalt psychologie v provázanosti s emocí.....	24
3. NÁSTIN TEORIE EMOCÍ.....	27
3.1. Frustrace	29
3.2. Únik.....	32
3.3. Hněv.....	35
4. PSYCHOANALYTICKÁ TEORIE.....	38
5. NÁSTIN FENOMENOLOGICKÉ TEORIE	45
5.1. Pasivní smutek.....	52
5.2. Aktivní smutek	55
ZÁVĚR.....	58
POUŽITÁ LITERATURA.....	61

ÚVOD

Emoce a jejich zkoumání jsou předmětem studií a teorií již několik desítek let. Jejich významnost v lidském životě nelze popřít, avšak i přes tento fakt stále nejsou dostupné ucelené teorie, které by se v pojetí emoce shodovaly.

Náplní této bakalářské práce je interpretace teorie emocí a rozbor fenomenologické teorie J. P. Sartra, konkrétně obsažena v textu *Nástin teorie emocí*. Tento text je stěžejní pro celou práci a slouží jako hlavní inspirace pro sepsání celé práce. Pohled J. P. Sartra stavím proti pohledu psychologickému a snažím se ukázat na rozdíly ale i shodná tvrzení, které oba dva směry zastávají. V částech, kde se věnuji psychologii používám zejména knihu *Emoce – regulace a vývoj v průběhu života* od autorky Ivy Poláčkové Šolcové a také *Psychologii Atkinsonové a Hilgarda*, které poskytují psychologický pohled na emoce.

Svou práci uvozují stručným vymezením filozofie J. P. Sartra. Zde uvádím významné téma, které ho provázelo skrz většinu spisů: intencionalita lidského vědomí, která se zaměřuje na vztah existence a esence. Dalším jeho důležitým tématem, které se pohybuje na poli fenomenologie je obrat k věcem samým. Jeho ústředním zájmem je člověk, u kterého existence předchází esenci a celkově se snaží ve svém díle *Bytí a nicota* popsat člověka a jeho vztah k bytí. Po tomto vymezení následuje Sartrův pohled na psychologii a psychologické pojetí emocí, které se snaží vymezit emoci pomocí několika teorií od různých autorů jakými jsou např. Sigmund Freud, Iva Poláčková Šolcová či Atkinsonová a Hilgard.

Následně navazuji autory Williamem Jamesem a Pierrem Janetem, kteří svými teoriemi o emocích Sartra velmi zaujali a vyjadřuje se k nim. Ať už se proti nim vymezuje či s nimi v něčem souhlasí, pracuje s jejich myšlenkou a snaží se ukázat právě na polemiku mezi psychologií a filozofií. Výrazné je u již zmíněných autorů zaměření na fyziologický aspekt kde nejprve nastanou v provázanosti s emoci fyziologické změny a až poté nastává emoční reakce. Mou hlavní motivací, proč sledovat tyto myšlenkové pochody autorů, je vyzorování vztahu emoce a člověka z různých perspektiv a přístupů. Psychologická a filozofická část pohledu se prolínají celou mou prací a snažím se, aby se tyto dva pohledy doplňovaly či byly v kontrastu. Pojetí emoce jakožto chování též zmiňuje přístup Gestalt neboli tvarová psychologie. K tomuto přístupu Sartre jeví pozitivní vztah, a dokonce se jím

inspiruje ve své fenomenologické teorii. Vyzdvihuje zde akt náhrady, který je pomůckou při vypořádávání se s obtížnými či neřešitelnými situacemi. Konkrétně rozpracovávám frustraci, únik a hněv které se snaží představit jak ze svého pohledu, tak vnáší myšlenky i již zmíněného Williama Jamese a Pierra Janeta. Ke každému emočnímu stavu uvádím psychologické pojetí. Jelikož psychologie emoce netřídí na již zmíněné, které používá Sartre, snažím se najít nejpodobnější znaky, které psychologie popisuje ve svých teoriích.

V jedné z kapitol uvádím psychoanalytickou teorii Sigmunda Freuda, která poskytuje opět odlišný a originální náhled na emoce. Základem této teorie je práce s nevědomými procesy. Jako první tato teorie zdůraznila, že duševní fakta nesou význam a tím se stala i předmětem zkoumání J. P. Sartra, který se jí zabývá. Sartre uvádí, že psychoanalytikové pracují s emoci jako se zástupným, vnějším projevem, který má symbolizovat to, co je v člověku potlačeno. Také zde uvádím příklady, se kterými Sartre pracuje, týkající se potlačení, vytlačení traumatizujících situací a práci s nimi. Hlavní metodou psychoanalýzy je metoda volných asociací, která má pomáhat k rozebrání jednotlivých částí a to vědomí, předvědomí a nevědomí. Samotný Sigmund Freud byl přesvědčen, že myšlenky, emoce a činy mají svou příčinu. Sartre tvrdí, že psychoanalýza si protirečí v myšlence, že spatřuje kauzální vztah mezi zkoumanými jevy, ale zároveň i mezi vztahem rozumění. Přijme Sartre psychoanalýzu jako takovou? Další vadou na psychoanalýze dle Sartrova pohledu je fakt, že pokud by měl psychoanalytik využívat porozumění měl by uznat, že vše ve vědomí může být vysvětleno jen vědomím samým. Budou problémy, které v ní nachází nepřekonatelné a nevysvětlitelné?

Stěžejní kapitolou mé práce je *Nástin fenomenologické teorie*. Pomocí této teorie Sartre provádí experiment na poli emocí a nahlíží vědomí člověka jako celek. Emoce v této teorii předpokládá svět a člověk je v rámci tohoto světa „emocionálně pohnut“. Pomocí emocí dochází k porozumění bytí. Sartre, jak zmiňuji v práci, uvádí, že emocionální vědomí je zprvu nereflektované a jako první dochází k uvědomění si světa jako takového a poté až k vztáhnutí se k emoci jako k reprezentaci daného světa. Uvádím zde i funkce emoce, které se neobjevují v žádných z teorií, se kterými jsem pracovala a jsou velmi originální jako např. schopnost emoce proměňovat svět, situace či předměty okolo daného jedince. Sartre pro tyto děje používá název magické vztahování se ke světu. Nakolik se v tomto pojetí Sartre liší od psychologického pohledu, pokud on vnímá člověka ve vztahu ke světu? Zmiňuji též aktivní a pasivní smutek a vymezuji, jak Sartre s těmito typy emocí pracuje. Na závěr zmiňuji možnosti přesažení dané emoce, kde emoce je samotným afektivním setkáváním světa

samotného a směřuje do budoucna a v tu chvíli v sobě neskýtá finalitu. Na samém konci znovu zmiňuji magickou práci se světem pomocí emoce a uvádím příklad, kde se Sartre zabývá i světem snů. Nakolik jsou oba dva póly myšlení, psychologické a filozofické, od sebe vzdáleny?

1. ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ SARTROVY FILOZOFIE

Jelikož se ve své práci zabývám a primárně pracuji s dílem významného filozofa Jeana Paula Sartra, nejdříve se pokusím představit jeho filozofické úvahy a pojetí celkového konceptu jeho myšlení.

Jean Paul Sartre byl francouzský filozof, spisovatel a dramatik, který je považován za jednoho z předních významných představitelů existencialismu a fenomenologie. Těmito směry, a hlavně revolučními myšlenkami zaujal v 1. polovině 20. století, kdy myšlenky týkající se zodpovědnosti za své činy a myšlenka existence nabyly na aktuálnosti. Ve svém pojetí filozofie navazuje na dva významné myslitele, jimiž byli Edmund Husserl a Martin Heidegger. Velkým tématem, které ho provází skrz většinu spisů, byla intencionalita lidského vědomí, která se zaměřuje na vztah existence a esence. Dále udává podněty k zamyšlení zejména v oblasti fenomenologie, a to konkrétně u tématu možnosti obratu k věcem samým.

Jedním z jeho velmi slavných, převratných a v té době až šokujících děl je kniha *Existencialismus je humanismu* (1946), která ukazuje humanistickou tvář samotného myšlenkového směru existencialismu. Sartre zde pojednává o dvou zásadních typech bytí, které jsou rozdílné vztahem existence a esence. Existencialismus pojímá tuto problematiku takovým způsobem, že „existence předchází esenci“.¹ Toto je velmi zásadní pro pojem člověka, jelikož z této myšlenky vyplývá, že nejprve člověk musí být, aby mohl poté ve světě sám sebe definovat. U věci je toto tvrzení obrácené, tudíž daná věc nejdříve nabyde v esenci (ve své podstatě) a až poté může existovat.

V otázce existence Boha je Sartre celkem striktní a tvrdí, že náš svět je světem bez Boha.² Tuto skutečnost se pokouší brát v úvahu existencialismus a pracuje s ní. Pokud ale neexistuje Bůh, je zde nějaká jiná bytost, u které by existence předcházela esenci? Toto je hlavní otázka v pojednání člověka a principu, jak k člověku přistupuje Sartre.

Jediná bytost na zemi, u které se dá tvrdit, že existence předchází esenci je člověk. „Nejdříve člověk není ničím, a něčím se stane až po tom, co sám sebe definuje“.³ Z tohoto

¹ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997., s. 101.

² Tamtéž, s. 102.

³ Tamtéž, s. 102.

vyplývá jedna z nejdůležitějších Sartrových myšlenek a to ta, že o tom, jaký člověk bude rozhoduje pouze a jen on sám. Tímto silným tématem se zabývá v knize *Existencialismus je humanismus*, kde se snaží ukázat, že jsme strůjci našich činů a zároveň i odpovědné bytosti za vše co děláme. Tím, jak jednáme zároveň volíme i určitou hodnotu, která by měla být směřodatná i pro ostatní, a tím neseme tíhu svého rozhodnutí. „Vytváříme obraz člověka takového, jaký by dle našeho soudu měl být“⁴ uvádí Sartre. Zdůrazňuje též možnost volby, a to způsobem takovým, že volbou sebe volím všechny. Tato myšlenka v sobě skrývá svobodu, ale zároveň i tíživou zodpovědnost, což je vidět i na reakcích tehdejší společnosti, která byla tímto dílem pobouřena.

Sartrovým centrem zájmu byla též fenomenologie, která v jeho případě byla velmi ovlivněna Edmundem Husserlem. Dalším autorem, který Sartra silně ovlivnil byl Martin Heidegger a to svou fundamentální ontologií. Ovlivnění těmito dvěma autory je velmi viditelné v Sartrovo díle *Bytí a nicota* (1943), které má podtitul *Pokus o fenomenologickou ontologii*. V tomto díle se zabývá především intencionalitou, což je pro něj daná forma vědomí, která je vždy k něčemu zaměřena a rozpíná se k věcem, ale nikdy je nemůže převést na sebe a pozřít je.⁵ V návaznosti na Husserla pracuje Sartre s vědomím a zachází dál v myšlence intencionality, a to konkrétně předreflexivním vědomím.⁶ Toto vědomí je vědomí sebe samého a je naprosto absolutní. Sartre dělí celkově bytí na bytí pro sebe a bytí v sobě.

V díle *Bytí a nicota* vyčerpávajícím způsobem popisuje člověka a jeho vztah k bytí.⁷ Hlavním, čím se Sartre nechal inspirovat, i když dané myšlenky modifikuje po svém, byla Husserlova fenomenologie a Heideggerova ontologie.⁸ Sartre však na rozdíl od Heideggera nechápal ontologii jako výsledek analytiky pobytu, nýbrž jako rámeček, v němž rozvíjel své pojetí lidského bytí.⁹ Dílo *Bytí a nicota* obsahuje též nástin interpretací některých klasických literárních děl a jejich postav za účelem osvětlení teoretických úvah. K ilustraci svých tezí používá Sartre i vlastních příkladů, které jsou velmi blízko literární podobě a slouží jak k osvětlení dané myšlenky, tak činí četbu zážitkem.¹⁰ Dílo má celkem čtyři části, přičemž v úvodu pojednává o ontologii, v jejímž jádru leží dualita bytí: bytí pro sebe

⁴ Tamtéž, s. 103.

⁵ Tamtéž, s. 105.

⁶ Tamtéž, s. 106.

⁷ TLAPA, Tomáš. *Druhý u J.-P. Sartra a E. Lévinase*. 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy a filosofie. Vedoucí práce Blažková, Miloslava.,s. 9.

⁸ Tamtéž, s. 9.

⁹ Tamtéž, s. 9.

¹⁰ Tamtéž, s. 10.

(vědomí) a bytí v sobě (bytí věcí). Dále zde popisuje metody, jakými přistoupit k bytí. V této části též zavádí pojem nicoty a spojuje ho se strukturou vědomí.¹¹ Druhá část díla se zaměřuje hlavně na bytí pro sebe oproti třetí části, která popisuje a věnuje se převážně bytí pro druhé.¹² Ve čtvrté části analyzuje pojmy mít, konat, být a tyto pojmy chápe jako základní kategorie lidské reality. V této části je hlavním tématem svoboda a její vztah k fakticitě a odpovědnosti.¹³

¹¹ Tamtéž, s. 10.

¹² Tamtéž, s. 11.

¹³ Tamtéž, s. 11.

1.1 Sartre a psychologie

Sartre reaguje na nedostatky psychologie a psychologismu, který se snaží být pozitivní a pohlížet na lidskou duši z perspektivy přírodních věd. Jak uvádí Sartre: „Chtějí stát vůči svému předmětu stejně, jako se k němu staví fyzik.“¹⁴ Uvádí, že to, co přijímá psychologie, vychází převážně z empirie. Psycholog je však dle Sartra ochoten vnímat pouze dvě roviny empirického poznání, a to zkušenost, jež nám nabízí prostoročasové vnímání organických těl, a reflexivní zkušenost (= to, že poznáváme sami sebe a určitým způsobem to vnímáme, zaznamenáváme). Dále Sartre udává zásadní poznámku o psychologickém zkoumání a to tu, že je pracováno převážně s fakty.¹⁵ V tomto případě fakta chápe jako něco, na co narážíme v průběhu bádání a jsou obohacem, přínosem pro jiná fakta, které tomuto nově objevenému předcházejí. Pokud toto vztáhneme na emoce, tak psychologové nehledají vysvětlení emoce v emoci samotné, takže i po důkladném popisu se dle nich emoce stává pouze faktem mezi jinými fakty. Vysvětlení emoce hledají v procesu emoce samotné a tím se emoce stává proměnnou, nepodstatnou a náhodnou vlastností jsoucna, kterou je možné abstrahovat, aniž by došlo ke změně podstaty samotného jsoucna.

Dle Sartra pracuje psycholog velmi často s introspekcí, jelikož je to právě on, kdo je předmětem svého vlastního zkoumání.¹⁶ Tato introspekce psychologovi přináší fakta a dle Sartra i objektivní poznání, jelikož je také členem předmětu, který zkoumá. Sartre dále uvádí, že psycholog si ke svému zkoumání vybral právě člověka, kvůli jeho snadno popsatelným rysům jako je soužití ve společnosti, jazyk a schopnost zanechávat svědectví. Obrací se na prototyp zkoumaného člověka a nechť psychologa zvažít, zda jeho pojem člověka není náhodou příliš široký ve smyslu generalizace jednoho typu na odlišné osoby. Nebo zda jeho pojem není náhodou příliš úzký ve smyslu utvoření malých skupin dle určitého znaku a jejich následné zkoumání. A jako největší překážku z hlediska pochopení souvislostí vidí Sartre u psychologů jejich pohled na lidi jako jim nerovných. Dle Sartra psycholog připouští, že i on je součástí provizorně vydělené třídy. „Domnívá se však, že jeho lidství mu musí být uděleno a posteriori a že jakožto člen této třídy nemůže být upřednostňovaným předmětem zkoumání a pokud ano, pak jen pro usnadnění experimentálního zkoumání.“¹⁷

¹⁴ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 53.

¹⁵ Tamtéž, s. 53.

¹⁶ Tamtéž, s. 54.

¹⁷ Tamtéž, s. 54.

Dalším bodem kritiky je pro Sartra neschopnost psychologie dokončovat a kompletovat svá tvrzení. „Idea člověka tedy bude moci být jedině souhrnem konstatovaných faktů, které umožňuje sjednotit. Pokud někteří psychologové pracují s určitou koncepcí člověka před tím, než je taková konečná syntéza možná, pak je to jejich osobní záležitost. Jejich koncepce jim slouží jako červená nit či lépe jako idea v kantovském smyslu a jejich první povinností je neztratit nikdy ze zřetele, že se jedná o regulativní pojem.“¹⁸ Dle Sartra psychologické úvahy vedou pouze k hromadění faktů a ne k plnému poznání a pochopení problematiky, což ale psychologům nevyčítá, jelikož poznamenává, že neví, zda je jejich cílem shromažďování faktů nebo úplné nahlédnutí problematiky.¹⁹ Sartre ale odmítá hledat fakta ve vědomí a nepřijde mu, že bychom byli schopni pomocí faktů nahlédnout člověka z jeho podstaty, jelikož fakta nejdou pod povrch poznání, a to zvláště u emocí. Jak píše Heidegger: „Jsoucno, které máme analyzovat, jsme vždy my... Bytí tohoto jsoucna je vždy pro každého moje.“²⁰ Tímto Heidegger odkazuje na introspekci, která poskytuje člověku, který sám sebe pozoruje, určitá data o jeho chování a tím mu umožňuje zkoumat i to, co by nám u jiných (cizích) lidí bylo skryto.

¹⁸ Tamtéž, s. 55.

¹⁹ Tamtéž, s. 55.

²⁰ HEIDEGGER, Martin a Miroslav PETŘÍČEK. *Bytí a čas*. Třetí, opravené vydání. Přeložil Ivan CHVATÍK, přeložil Pavel KOUBA, přeložil Jiří NĚMEC. Praha: OIKOYMENH, 2018. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 978-80-7298-244-8., str. 59.

2. PSYCHOLOGICKÉ POJETÍ EMOCÍ

Problematikou emocí se zabývá převážně psychologie. Tento obor vnímá afekt jako součást emoce. Poláčková Šolcová ve své publikaci *Emoce* uvádí tuto definici: „Afekty jsou vědomí kognitivně dostupné elementy nálady, emoce či anticipované emoce a dalších afektivních jevů.“²¹ V psychologii je emoce vnímána jako něco vnějšího, zvláštní typ vlivu, který je spjatý s naším tělem.²² Základ psychologie a tím i emoce však pochází z filozofie, kde je emoce pojímána jako základní vlastnost vědomí a každý okamžik bdělého vědomí je proniknutý afektivním cítěním. Tato myšlenka je uvedena i v raných psychologických spisech, které byly silně opřeny o filozofii, a to zejména u Spencera (1855), Jamese (1890), Sullyho (1892) a Wundta (1897/1998).²³ „V dobách behavioristické revoluce upustili vědci od zkoumání afektu jako obecného pocitu, který je součástí každého bdělého okamžiku. Když se psychologie vymanila ze sevření behaviorismu a vstoupila do období kognitivní revoluce, byl afekt zbaven své ústřední role v oblasti vnímání a myšlení. Kognitivní věda zcela opomíjela afektivní reakce a otázky související s afektem byly odsouvány do studia emocí. Studium afektů tedy dnes zaujímá ústřední postavení ve studiu emocí.“²⁴

Odborná literatura dále uvádí, že emoce a motivy spolu úzce souvisí, a to v tom smyslu, že mohou aktivovat a směřovat chování stejným způsobem jako základní motivy. Rozdíl mezi emocí a motivem je ten, že emoce jsou obvykle spouštěny zvenčí, kdežto motivy jsou častěji aktivovány vnitřními faktory.²⁵ Další rozdílnou složkou mezi emocí a motivem je ten, že motiv je obvykle vyvolán specifickou potřebou, kdežto emoce může být vyvolána rozmanitými podněty.

Emoce je též definována jako stav tvořený mnoha složkami, jehož výsledkem je připravenost k určitému typu chování.²⁶ Za první složku emoce je považováno kognitivní hodnocení, které pomáhá člověku určit, jaký význam pro něj mají dané okolnosti. Další složkou je subjektivní prožitek emoce neboli afektivní stav spojený s danou emocí. Třetí

²¹ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 16.

²² NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 498.

²³ Tamtéž., s. 498.

²⁴ Tamtéž, s. 498.

²⁵ Tamtéž, s. 462.

²⁶ Tamtéž, s. 463.

složkou je tendence myslet nebo jednat. Následuje složka s vnitřními a tělesnými změnami, která reprezentuje reakce nervové soustavy na stimul. Pátou složkou je výraz obličeje, který projevuje danou emoci navenek, a tím vysílá signály ostatním. Poslední složkou je samotná reakce na emoci, která má za cíl usměrňovat emoci, a to způsobem vyrovnání se s ní nebo se situací, která emoci vyvolala. Každá tato složka se doplňuje a může ovlivňovat složky ostatní.

Od konce 19. století si emoce začala nárokovat nová věda, a tou byla psychologie. Do té doby to bylo jedním ze směrů filozofie a předmětem literárních děl známých autorů, jakými byli například Karel Hynek Mácha, Karel Jaromír Erben či Edgar Allan Poe. Psychologie usilovala o měřitelnější, objektivnější a vědecktější studium kognitivních procesů, a to studiem např. vnímání, paměť, učení, myšlení. Afektivní procesy stály spíše na okraji psychologického výzkumu.²⁷

Za nejvýznamnější přínos v oblasti poznávání a práce s emocemi je považován Sigmund Freud a jeho psychoanalýza. „Freud (1940, 1969) si při své práci s klienty povšiml, že potlačené silné prožitkové negativní emoce, jakými jsou zlost, stud nebo pocity viny, nezpracované, nereflektované, ponižující či dehonestující emoce a traumata, pocity trapnosti a rozpaků, mohou vést jedince až i obsesivním myšlenkám a varietě patologického chování vyústit v depresi, úzkost, neurastenii či hysterii.“²⁸

Zatímco Sigmund Freud se věnoval převážně negativním emocím a jejich zpracovávání a uchovávání, humanistická větev psychologie kladla důraz na pozitivní prožitky a sebeaktualizaci pomocí reflektovaného zážitku spojeného s emocemi. Velmi se snažila o nahlédnutí emoce jako na něco přínosného pro člověka a využít jejího potenciálu z hlediska společenského soužití, výkonnosti či resilienci (= odolnost vůči stresu). V šedesátých a devadesátých letech dvacátého století se do popředí dostalo zkoumání stresu a copingu (= zvládnání negativních emocí). Další významnou kapitolou pro emoční prožívání bylo zkoumání emocí v rámci vývojové psychologie. Důraz byl kladen na zdravý vývoj člověka s akcentem na jeho prožívání, cítění a práce s emocemi v interpersonálních vztazích.²⁹ Významný posun se uskutečnil i v oblasti attachmentu, a to zejména díky Mary Ainsworth a její teorii citové vazby. Tato teorie pracuje s navázáním dítěte na primárního

²⁷ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 8.

²⁸ Tamtéž, s. 8.

²⁹ Tamtéž, s. 9.

pečovatele a popisuje jejich typ emoční vazby a následné fungování dítěte ve vývoji a v sociálním prostředí. „V souvislosti s emocemi je důležité zdůraznit, že emoce dokládají a provázejí ty skutečnosti, které pro nás mají význam, reagují na význam a jsou informací, jejíž hodnotu je neadekvátní podceňovat.“³⁰

Dle Poláčkové Šolcové, afektivní procesy tematicky prostupují psychologickými, fyziologickými, behaviorálními, sociálními i kulturními systémy a jsou významným tématem nejenom v psychologii, ale i ve filozofii a jiných vědách.³¹ „Jednotlivé směry a přístupy ke studiu emocí se příliš nevyklučují, spíše se vzájemně diskutují, konfrontují, ale i ignorují: zatím nemáme dostatek informací o tom, co jsou to emoce, jak vznikají a jak se vlastně „děje“ naše prožívání“.³²

Kniha *Emoce – regulace a vývoj v průběhu života* pracuje s emocemi i z vývojového pohledu, a to strukturovaným postupem od novorozeneckého období až po období stáří. V jednotlivých věkových obdobích popisuje a zdůrazňuje základní psychické znaky typické pro daný věk a jejich provázanost s emocemi a s jejich regulací. Všechna vývojová stádia jsou opřena o vývojovou teorii Erika Ericksona. Je zde kladen velký důraz na provázanost dané emoce se sociálním prostředím a zároveň i dopad emoce na samotného jedince. „V rámci socializačního procesu se učíme svoje emoce rozpoznávat, označovat i projevovat“.³³

³⁰ Tamtéž, s. 10. ³¹

Tamtéž, s. 14. ³²

Tamtéž, s. 14. ³³

Tamtéž, s. 112.

2.2. Emoce v pojetí W. Jamese a P. Janeta

Sartre v *Nástinu teorie emocí* porovnává myšlenky dvou významných filozofů/psychologů, a to Williama Jamese a Pierra Janeta. Aby bylo pochopitelné v čem se s nimi schází nebo rozchází, je vhodné nejdříve představit hlavní myšlenkové proudy obou těchto zmiňovaných autorů.

William James byl známý americký filozof a jedním z tvůrců pragmatismu a zakladatelem moderní psychologie zabývající se náboženstvím. Kritizoval přehlížení kauzalit v empirickém pojetí a přehlížení příčin. V tomto se se Sartrem silně shodovali. Jeho dílo *Základy psychologie* (1890) bylo velmi revoluční v pohledu, jakým James sleduje člověka. Na jedné straně na něj nahlíží jako by byl daný jedinec ve fyziologické laboratoři a na straně druhé prostřednictvím vlastní introspekce.³⁴ Též pracoval s pojmem temperamentu a jako příklad tohoto zkoumání uvádí filozofy, kteří jsou dle něj více náchylní si vybírat myšlenky dle temperamentu. Vědomí pojímá jako proměnlivé a říká, že vědomí přijímá, vylučuje nebo si vybírá mezi objekty. Z toho plyne, že je vědomí dle Jamese výběrová aktivita, a to i v oblasti emocí. Vědomí má však jak ohnisko, tak ohraničení. To, co považujeme za věc, je ovlivněno pouze a jen naším zájmem. „Právě v důsledku spojení těchto dvou přístupů, na podkladě složitých zkoumání a hluboké reflexe jejich výsledků a souvislostí zavádí do psychologie a filozofie důležitou kategorii nazvanou proud vědomí“.³⁵ James tvrdil, že city jsou následky fyzických procesů: cítíme lítost, protože pláčeme.³⁶

James uvádí, že vnímá vztahy mezi entitami, a tím i odkazuje na svoje přesvědčení o důležitosti kontextu. „Domníval se, že vnímání tělesných změn je zároveň subjektivním prožitkem emoce a že jedno bez druhého není možné: “Jsme smutní, protože pláčeme, rozzlobení, protože do něčeho bušíme, a ustrašení, protože se třese – není to tedy tak, že pláčeme, bušíme a třese se, protože jsme smutní, rozzlobení a ustrašení“.³⁷ Do svých teorií zaváděl postupně vědomí a podvědomí a v tomto smyslu pracoval i s emocemi.³⁸

³⁴ HROCH, Jaroslav. K FILOZOFICKÉMU MYŠLENÍ WILLIAMA JAMESE. *FILOZOFIA*. 2008, **2008**(2), 11., s. 145.

³⁵ Tamtéž, s. 145.

³⁶ Tamtéž, s. 145.

³⁷ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 478.

³⁸ Tamtéž, s. 479.

Psychické procesy vždy vnímal na stejné úrovni jako procesy materiální a přičítal jim velký důraz.

Pierre Janet je dalším z významných psychologů a filozofů ke kterému se Sartre v *Nástinu teorie emocí* (1938) obrací a porovnává jeho myšlenky. Tématem, kterým se Janet primárně zabýval byla hysterie, trauma a hypnóza jako léčebný prvek. Klíčová byla jeho zkoumání disociace. Jedná se o teorii zaměřující se na myšlenky, chování a vědomí a jejich vzájemné propojení a práce s nimi. V odborné literatuře je pojem disociace specifikován jako: „za určitých podmínek se některé myšlenky a chování mohou oddělit neboli disociovat od zbývajících částí vědomí jedince a fungovat mimo vědomí“.³⁹ Tuto teorii zde rozvedu, jelikož je velmi důležitá i z hlediska J. P. Sartra a jeho prací s těmito stavy.

„Disociace se projevuje několika psychiatrickými dysfunkcemi souvisejícími se stresem, jako jsou posttraumatické stresové poruchy, disociativní poruchy a hraniční poruchy osobnosti. Povaha a mechanismus disociace však zůstává nejasný:“⁴⁰ Disociativní projevy jsou charakteristické pocitem oddělenosti např. od těla, vnějšího světa nebo od sebe samého. Pierre Janet byl ovlivněn neurologem Hughlingsem Jacksonem, který považoval disociaci za ztrátu integrace mezi hierarchickými úrovněmi. Mluví zde o vyšších a nižších úrovních vědomí, které též používá Janet, který zdůrazňuje důležitost vyváženosti celého systému a jeho funkčnosti z hlediska psychického zdraví. Emoce mohou být jedním z ochromujících prvků systému, které mohou vést k „rozčlenění psychiky“ a narušení integrace vnitřních a vnějších podnětů.⁴¹

³⁹ Tamtéž, s. 803.

⁴⁰ *Dissociation as a disorder of integration – On the footsteps of Pierre Janet*. **101**, 109928. ISSN 0278-5846., s. 1.

⁴¹ Tamtéž, s. 2.

2.2.1. Sartrova kritika W. Jamese a P. Janeta

K náhledu a pochopení Sartrovy kritiky W. Jamese a P. Janeta vnímám jako podstatné nejdříve stručně vymežit jeho náhled na emoce a jeho postoj k psychologickému chápání emocí.

Sartre se snaží poukázat na omezené, psychologické vnímání emocí, kvůli již zmíněnému psychologickému přístupu k člověku. Tuto „separaci“ emoce od člověka nazývá „přidávání emoce zvnějšku.“⁴² Uvádí, že druh emoce se podle psychologů pouze přiřadí jako další škatulka k ostatním psychologickým poznatkům, jako je například učení, poznávání, vývoj apod. Aby Sartre toto rozčlenění přehledně přiblížil, použil příměr periodické tabulky prvků.⁴³ Pomocí tohoto přirovnání ukazuje, že dle psychologického pohledu jsou struktury emocí řazeny za sebou právě jako v periodické tabulce prvků. Zdůrazňuje, že hlavním je to, že jsou tak řazeny bez nahlédnutí do emoce jako takové, do její podstaty. Jednotlivé složky emoce jsou brány jako fakta za sebou jdoucí. Toto tvrzení se silně rozchází se Sartrovým přesvědčením, že emoce není ani fakt, ani akcident, ale že jde o celkové naladění vědomí a způsob bytí. Emoce má dle Sartra určitý smysl, hloubku a též by měla být zasazena do kontextu, a proto nemůže být seřazena pouze jako fakt.

Sartre dále uvádí, že psychologie usiluje o to hledat zejména ty nejvíce viditelné a extrémní případy emocí, které hraničí s poruchou a na nich uvádí obecné příklady.⁴⁴ Jako hlavní úskalí uvádí, že ať už se na emoce koukáme z jakékoliv perspektivy, z psychologického pohledu budou pořád zobrazovány jako procesy samotné emoce, a ne jako obecná struktura lidské reality. Vyjmutí kontextu a nahlížení na emoce jako na samostatnou jednotku slouží pouze k jakémusi povrchnímu uspořádání emoce do již zmíněné tabulky, ale rozhodně ne k nahlédnutí její podstaty

Abychom ale mohli pracovat i s již zmíněnými fakty, které upřednostňuje psychologie, je zásadní také pochopit a nahlédnout podstaty, protože bez tohoto nahlédnutí není možné ani daná fakta třídit, jako to dělá psychologie. Dále se zde Sartre zmiňuje o tom, že psychologie nemůže být první, která dané emoce či jakékoliv její podstaty zkoumání nahlédne, protože emoce není první, která vzniká, ale je až výsledkem vnějšího působení a

⁴² SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 62.

⁴³ Tamtéž, s. 56.

⁴⁴ Tamtéž, s. 64.

reakcí na nějaký podnět. Abychom pochopili emoční stránku člověka, je potřeba vystoupit před ní a přihlédnout ke transcendentálnímu a konstitutivnímu vědomí, k němuž se dá dospět „fenomenologickou redukcí.“⁴⁵

Toto vědomí je velmi cenné a můžeme se ho dotazovat, protože je to to pravé a směrodatné, jelikož je to vědomí naše.⁴⁶ Ale i v této fázi Sartre odkazuje na Husserla, který odmítá ve vědomí hledat fakta, protože tvrdí, že by pak mohlo dojít k nesrozumitelnosti a neuspořádanosti stejně jako je to v psychologii.⁴⁷ Výsledkem je dle Sartra tedy zkoumat emoci tím způsobem, že si vyjasníme její transcendentální podstatu jako uspořádaný typ vědomí a poté ji nahlédneme v celé její podstatě.

Heidegger vychází dle Sartra též z této absolutní blízkosti a na emoce a jejich podstatu nahlíží tak, že lidskou realitou jsme pouze a jen my sami.⁴⁸ Toto znamená, že jsme zodpovědní za všechny své činy a jsme to právě my, kteří svou realitu tvoří, a to je provázáno s chápáním a utvářením emocí. Z tohoto vyplývá, že lidská realita sama sobě rozumí nejlépe a není tím pádem potřeba jakýkoliv vnější pohled, jelikož by byl nepřesný. Dané rozumění je vlastní způsob existence a ne něco, co lze získat z vnějšího světa. Fenomenologie zkoumá to, co se právě dává a to, čeho skutečností je právě daný jev. „Fenomenolog se tedy bude emoce dotazovat na vědomí či na člověka, nebude jej zajímat jen co emoce je, nýbrž co nám může říci o bytosti, o níž platí. A naopak se vědomí lidské reality dotazuje na emoci a ptá se, čím musí být vědomí, aby emoce byla možná, či dokonce nutná?“⁴⁹

Psycholog se dle Sartra bojí kontextu a představy propojenosti emoce a její poznání z vnitřku, nejdříve hlavně kvůli tomu, že tímto přístupem by mohlo dojít k odejmutí významu daného duševního stavu. Zakládá si na faktech, které jsou akcidentální, a tudíž by toto bylo absolutním zhroucením jeho dosavadního přesvědčení. Oproti tomu fenomenolog vnímá každý fakt jako něco, co je nabito významem. Tvrdí, že pokud by byl odejmut význam bude zároveň odejmuta povaha samotného lidského faktu.

Sartre zde zmiňuje, že není jeho úmyslem pouštět se do fenomenologického zkoumání emoce, ale chce nahlédnout, zda by mohla psychologie získat poučení a inspiraci ve fenomenologickém přístupu. Hlavní snahou Sartra v kapitole *Nástin teorie emocí* je ukázat,

⁴⁵ Tamtéž, s. 58.

⁴⁶ Tamtéž, s. 58

⁴⁷ Tamtéž, s. 58.

⁴⁸ Tamtéž, s. 59.

⁴⁹ Tamtéž, s. 60.

že i přesto, že je emoce běžně prezentována jako porucha, deficit, tak se sama o sobě vyznačuje specifickým významem a nemůže být uchopena sama o sobě bez porozumění právě tohoto významu.⁵⁰

Sartre uvádí Williama Jamese a jeho pohled na emoce slovy: „Jeho teze v podstatě praví: stav vědomí zvaný „radost, hněv, atd.“ je jen vědomím fyziologických projevů, jinak řečeno jejich promítnutí do vědomí“.⁵¹ Též konstatuje, že všichni, kdo kritizují Jamese, tak nespatřují ve stavu vědomí promítnutí fyziologických projevů. Kritikové tvrdí, že daný stav, ať už je to hysterie, radost atd., něco znamená, a to v tom smyslu, že určuje náš vztah jako psychické bytosti ke světu.

Sartre uvádí výhody Jamesovo periferní teorie, a to hlavně tu, že brala v potaz pouze ty poruchy, které lze přímo či nepřímo odhalit.⁵² Jedná se o poruchy, které rovnou udávaly znaky ke stanovení diagnózy či takové, které se skrývaly pod deficitním či nestandardním projevoáním, či chováním a po odkrytí příčiny tohoto chování či projevoání se plně rozvinuly a projevíly. Oproti tomu teorie Jamesových kritiků – teorie cerebrální vnímavosti – se odvolává na takové poruchy, které již, dle Sartrových slov, nemůžeme verifikovat. Sartre zde jako příklad této zbytečné teorie/výzkumu uvádí Charlese Scotta Sherringtona, který prováděl drsné pokusy na psech za účelem výzkumu emocí, ale jeho závěr byl naprosto zbytečný, jelikož neříká nic o emoci lidské. Sartre též uvádí, že pouze z nějakého jevu projevené emoce, který není ani pozorován na člověku, nemůžeme určit a nemáme ani právo na to určit, že jde o emoci úplnou. Zmiňuje myšlenku, zda je vůbec možné na příkladech poruch a deviací vysvětlovat uspořádaný charakter emoce.

Pierre Janet ve svém výzkumu s odkazem na Williama Jamese zaznamenává pouze vnější projevy emoce. Rozděluje emoce do dvou kategorií dle toho, jak je můžeme zkoumat: na fenomény psychické (neboli způsoby chování) a fenomény fyziologické. Touto formou se z emoce stává způsob chování. William James a Pierre Janet si ale oba dva, jak uvádí Sartre, dobře uvědomují neuspořádanost, s jakou se setkáváme u každé emoce.

Kvůli této neuspořádanosti, jak uvádí Sartre, udělá Janet z emoce méně adaptovaný až defektní způsob chování a vztáhne naše chování na určitou situaci. Toto chování nazývá

⁵⁰ Tamtéž, s. 100.

⁵¹ Tamtéž, s. 64.

⁵² Tamtéž, s. 65.

nižším způsobem chování a ten se projevuje tehdy, když musíme řešit příliš obtížný úkol. Tento nižší způsob chování vyžaduje nižší psychologické napětí⁵³ a měl by v důsledku sloužit jako úspora energie. Sartre zde uvádí výstižný příklad s dívkou, jejíž otec se jí svěřil, že ho píchá na hrudi. „Dívka se zhroutí na zem v záchvatu silné emoce, která se po několika dnech dostaví opět se stejnou silou, a proto nakonec nezbyvá, než zavolat na pomoc lékaře“. ⁵⁴Dívka po vyšetření přiznává, že do takového stavu ji nedostal fakt otcovy nemoci, ale fakt, že bude vést strohý život pečovatelky, což ji připadalo nesnesitelné. Emoce je v tomto pojetí vyobrazována velmi defektně a negativně. Dle Janeta je chování v dané situaci pro člověka natolik obtížné, že tento emoční proud využije jako jakýsi katalyzátor a tím si uleví. Tímto Janet dle Sartra zavádí do emoce duševní prvek s funkcí uvědomit si emoci a uznat, že se nám něco nezdařilo a uvědomit si defektní chování s tím spojené.⁵⁵

Tuto teorii sice Sartre uvádí jako velmi chytlavou, ale i zde vidí nevysvětlené nejasnosti. Jako hlavní úskalí této teorie vidí v nedovysvětlení toho, co je to defektní chování. Sartre se ptá: „Je to pouze absence a nahrazení vyššího způsobu chování?“⁵⁶ To by ale nebylo chování defektní ale pouze absence daného chování. Nezdá, jak by to vyplynulo dle Sartra z Janetovy teorie, není tedy ničím, protože je pouze nahrazením nějakého jiného, předešlého stavu. Jediný smysl, který Sartre vidí v této teorii a v jejím chápání je takový, že by emoce musela zasahovat do vědomí, aby měla psychický význam nezdaru a teprve poté by se emoci význam přisoudil. Vědomí by v tomto případě muselo zanechat vyššího způsobu chování a muselo by uchopit emoci jako nezdar vzhledem k vyššímu způsobu chování.⁵⁷ V tu chvíli by však vědomí dostalo konstitutivní úlohu, což je pro Janeta nepřijatelné.

Pro zachování smyslu Janetovy teorie Sartre odkazuje na vysvětlení Henriho Wallona a jeho stanoviska, kde vysvětluje své pojetí Janetovy teorie: „Předpokládejme u dítěte primitivní nervový okruh. Všechny reakce dítěte jsou vždy řízeny tímto okruhem např. šimrání, bolest atd. Tímto dané reakce utvářejí první adaptaci organismu. Později se pak učíme novým typům chování, a tím vytváříme nové okruhy. Pokud v nesnadné situaci nemůžeme najít okruh, který by odpovídal řešení, navrátíme se zpět k primitivnímu okruhu.“⁵⁸ Této teorii Sartre přikládá větší smysl, a to z důvodu, že nepracuje s intenzivní

⁵³ Tamtéž, s. 66.

⁵⁴ Tamtéž, s. 66.

⁵⁵ Tamtéž, s. 66.

⁵⁶ Tamtéž, s. 67.

⁵⁷ Tamtéž, s. 67.

⁵⁸ Tamtéž, s. 67.

emocí jako s defektem, ale pouze jako s nedostatečnou adaptací jedince na prostředí. „Tato teze se liší od Jamesovi teorie jen tím, že předpokládá organickou jednotu, jež spojuje všechny emocionální projevy.“⁵⁹ Dle Sartra jsou si William James a Pierre Janet ve svém mínění o emocích velmi podobní, nicméně Janet ve svém pokusu opět zavést „duševno“ do emoce neuspěl, a to hlavně tím, že nedovysvětlil vznik defektního chování.

Sartre se opět vrací k již zmíněnému příkladu dívky, která zjistila, že se bude muset starat o nemocného příbuzného. Klade si zde otázku: „Pláče, protože nemůže nic říct? Chce jen rozrušit čin a jeho obtížné chování? Anebo pláče právě proto, aby nic neřekla?“⁶⁰ Sartre uvádí, že tyto otázky na první pohled vypadají v důsledku velmi podobně, avšak opak je pravdou, a v tom tkví i nedostatečnost Janetovy teorie, která se projevuje i v tom, že se mu nepovedlo zavést duševno do emoce a vysvětlit proč existují různá defektní chování. Pouze se, jako náhradu vysvětlení, omezil na hněv, nářky a zhroucení, což jsou projevy, které mají blíže k emočnímu otřesu než k emoci samotné. Nedovysvětlení toho, proč dívka v již uvedeném příkladu propukne v pláč a dvě motivace k tomu vedoucí: 1) protože se nemůže svěřit s tíživou situací, anebo 2) protože pláč bude sloužit jako obrana proti tomu, aby se svěřila, jsou předmětem další Sartrovi výtky.

První motivace k pláči je velmi mechanická a podobná W. Jamesovi a psychologickému pojetí pochodu emoce. Ale interpretace pláče za účelem toho, aby dívka nemohla nic říct, se už dle Sartra za teorii pokládat může, jelikož jen pro ni je emoce chování, a ne pouhým symptomem po sobě jdoucím.⁶¹

⁵⁹ Tamtéž, s. 68.

⁶⁰ Tamtéž, s. 69.

⁶¹ Tamtéž, s. 69.

2.3. Sartre a Gestalt psychologie v provázanosti s emocí

Gestalt psychologie, též tvarová psychologie, vznikla kolem roku 1912 paralelně s uchycením behaviorismu ve Spojených státech. Jak už název napovídá, tento směr má původ v Německu a jeho hlavním představitelem je Max Wertheimer.⁶² Hlavním zájmem Gestaltu je percepce (vnímání) a závislost percepčních zkušeností na vzorcích podnětů a jejich uspořádání. „To, co skutečně vidíme závisí na pozadí, na kterém se nám daný objekt jeví, a i s dalšími aspekty stimulace. Celek se tedy liší od prostého součtu svých částí, protože závisí na vztazích mezi částmi.“⁶³ Gestalt psychologové se zajímají např. o vnímání pohybu, odhadování velikosti a vnímání barev. Tyto zájmy je přivedli ke zkoumání paměti a řešení problémů, které vycházeli z vnímání. Tento směr položil základy současnému výzkumu v oblasti kognitivní psychologie.

S těmito poznatky též pracuje Sartre v kapitole *Nástin teorie emocí*. Především ho zaujal akt náhrady – *Ersatz* a teorie pole Kurta Lewina. Tato teorie je díky svému autorovi velmi matematizovaná a má snahu se přiblížit přírodním vědám. Kurt Lewin tvrdí, že každý člověk žije v určitém prostoru (poli), který je opatřený valencí, a interakce mezi jedincem a prostředím se odehrává prostřednictvím chování. Na základě této teorie uvádí Sartre názorný příklad a vztahuje teorii na vysvětlení chování, a působení emocí:

„Řekneme pokusné osobě, aby se dotkla předmětu umístěného na židli, aniž by ovšem vystoupila z kruhu nakresleného na zemi. Prostorové vzdálenosti jsou vypočteny tak, aby úkol byl obtížný či přímo nemožný, je však možné vyřešit problém nepřímými prostředky. Síla napřena směrem k předmětu získává jasný a konkrétní smysl. Přitom je však v těchto problémech přítomna překážka bránící v přímém provedení úkonu. Překážka může být materiální či morální. Může to být pravidlo, které se nesmí porušit. V našem případě je to kruh, který se nemá překračovat. Tento kruh formuje vnímání pokusné osoby, je zábranou, z níž vyvěrá síla orientovaná opačným směrem než síla primární. Konflikt dvou sil vytváří ve fenomenálním poli napětí. Podaří-li se najít řešení a provést úkon, napětí zmizí.“⁶⁴

⁶² NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 26.

⁶³ Tamtéž, s. 27.

⁶⁴ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 70.

Ze Sartrova pohledu se zde uplatňuje již zmíněná psychologie aktu náhrady. Jedinec může postupovat dvěma způsoby: Buďto může upustit od určitých uložených podmínek a pozmění povahu svého úkolu či použije ireální, symbolické úkony směrem k nedosažitelnému předmětu. Druhý postup je velmi zajímavý z hlediska toho, že v něm může docházet až k přeměnění předmětu v hlavě aktéra a jakémusi zživotnění a následnému chování se k předmětu tak, jako by byl živý a např. se nechal zastrašit pomocí slovního vyhrožování nebo různých posunků v podobě pěstí atd. Dochází k transformaci ve vnímání a předmět se v tu chvíli jeví jako cosi úplně jiného. Pokud ani toto nepomáhá nastává stadium rezignace (z psychologického pohledu) a jedinec se dostává do fáze odmítnutí pokusu tzv. popření či negace.

Z psychologického pohledu jde o neřešitelný úkol, který může vyvolat mnoho reakcí, a to zejména frustraci či rezignaci. Psychologie tyto stavy popisuje jako katarzi neboli zbavení se emoce jejím silným prožitím.⁶⁵ Dále se uvádí následující: „Jelikož si lidé mohou v duchu představit různé situace, dokážou předvídat pravděpodobné důsledky svého jednání a dle toho mohou měnit vlastní chování.“⁶⁶ Toto by přispívalo k tvrzení, které uvádí Sartre, že člověk v tomto stavu přestane objekty kolem sebe vnímat objektivně, ale transformuje je na (v našem případě) živé a dle toho se k nim následně vztahuje. Toto chování je irelevantní ale zároveň velmi potřebné z hlediska vyrovnání energií uvnitř daného jedince. I s tímto psychologie pracuje, ale v jiném pojetí. Označuje to jako frustraci a uvádí několik způsobů „upuštění tenze“. „Hypotéza frustrace-agrese předpokládá, že kdykoliv člověk nedokáže dosáhnout cíle, o nějž usiluje, projeví se agresivní pud, jenž směřuje k poškození objektu či osoby, které byly příčinou frustrace“⁶⁷ Z hlediska zachování energie a její vyrovnanosti můžeme z psychologického hlediska pohlédnout na některé teorie obranných mechanismů, které mohou jedinci pomoci danou situaci zvládnout:⁶⁸ 1. vytěsnění – vyloučení příliš bolestných či děsivých impulzů či vzpomínek z vědomí. 2. racionalizace – přiřazení logických nebo společensky žádoucích motivů tomu, co děláme, abychom vzbudili zdání racionality. 3. intelektualizace – snaha získat odstup od stresující situace tím, že ji člověk pojedná v abstraktní a intelektuální rovině. 4. popření – odmítnutí připustit, že daná situace

⁶⁵ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 492.

⁶⁶ Tamtéž, s. 492.

⁶⁷ Tamtéž, s. 593.

⁶⁸ Tamtéž, s. 545.

existuje. 5. přesun – hněv nemůže být namířen vůči původci frustrace, a tak je přesměrován na reálnější či méně hrozivý objekt.

3. NÁSTIN TEORIE EMOCÍ

Sartre se po již zmíněné kritice, týkající se popisu emocí, pokouší předvést teorii, která by byla funkční z hlediska pohledu a uchopení emocí. Vychází zde z klasických teorií a komparuje pohledy Williama Jamese a Pierra Janeta, kteří mu slouží jako opěrný bod pro uchopení určitých sfér emocí. Sartre se snaží emoci nahlédnout ze zcela nové perspektivy a vyvarovat se uzavřenému pohledu, který kritizuje právě na psychologickém pojetí emocí.

Ve své fenomenologické teorii uvádí mnoho příkladů, kde se emoce nejeví jako jednoznačná, ale je provázena zvláštními stavy např. některé projevy radosti se silně shodují s některými projevy hněvu, jak prožíváním, tak fyzicky. Hněv ale přitom není intenzivnější radostí. Kritizuje také vysvětlování těchto stavů na příkladu psychicky nemocných lidí, kde tyto stavy jsou na denním pořádku a jsou běžné.

William James ve své knize *The Principles of psychology* píše: „Dalším způsobem, jak sjednotit chaos, je hledat společné prvky v různých mentálních stavech a konstruktivně je vysvětlit různými formami uspořádání těchto prvků.“⁶⁹ Sartre ve svém díle uvádí a s odkazem na Williama Jamese rozlišuje dvě skupiny emočních jevů: a) skupinu jevů fyziologických, b) skupinu jevů psychologických (které označuje jako stavy vědomí).⁷⁰ Tvrdí, že skupiny jevů jako je například hněv, radost aj. jsou jen promítnutím fyziologických projevů do vědomí. Uvádí zde příklad děsu jako emoce a toho, jak se tento bolestivý stav může jevit vědomí v tak hroživé podobě.⁷¹ Toto poukazuje na to, že se emoce dává jako čistá kvalita. Sartre odsuzuje pokusy spojené s projevem emocí a je toho názoru, že nic nedokazují. Opět se obrací k opomíjení kontextu a nahlížení na příklady, které jsou v mnoha případech extrémní a jsou poruchou a tím nevhodné k vysvětlení charakteru emoce.

Každá emoce projevuje zdání neuspořádanosti, čehož si všimli jak James, tak Janet. Janet má ale pojetí emoce odlišné, a to tím, že se ve svém východisku dle Sartra omezuje na to, co je objektivní, a proto zaznamenává pouze vnější projevy emoce.⁷² Jelikož přihlíží jen k vnějším událostem, které jsou viditelné a popsitelné, domnívá se, že je může rovnou do

⁶⁹ WILLIAM, James. *The Principles of Psychology*. 1. H. Holt, 1890, s. 4.

⁷⁰ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 64.

⁷¹ Tamtéž, s. 64.

⁷² Tamtéž, s. 65.

již zmíněných kategorií rozdělit. Tato teorie by pak měla z dané emoce udělat způsob chování.

Jelikož si jak Janet tak James všímají neuspořádanosti, o které jsem pojednávala výše, uvádějí emoci jako méně adaptovaný způsob chování. Tímto způsobem pracují s přetlakem daných energií a zmiňují, že pokud se dostaneme do neřešitelné situace, nedokážeme si uchovat vyšší způsob jednání a přecházíme k nižšímu, čímž umožníme upuštění přetlaku, který vznikl na základě neřešitelnosti situace.⁷³ Podobnou teorii uvádí Sigmund Freud. Ten pracuje se slovem pud a pomocí něj vysvětluje podobný nástup „nižšího chování“ jako to dělají James s Janetem. „Nemůže-li člověk svůj pud projevit, tedy je-li frustrován, dostane se ke slovu agresivita.“⁷⁴

Sartre uvádí sílu emocí a jejich fyzické působení na tělo dle příkladu o dívce, která je svědkem situace, kdy její otec má nejspíše srdeční příhodu. Dívka se zhroutí pod nátlakem emocí, které nejsou vyvolané situací samotnou, ale její představou toho, že bude muset být pečovatelkou a že se její život bude točit pouze kolem otce. „Emoce zde tedy představuje defektní chování, a je náhražkou za chování pečovatelky, což pro dívku bylo neúnosné“.⁷⁵ Dle Sartra tímto zavedl Janet do emoce duševní prvek, a to tím, že říká: „Když si uvědomujeme svou emoci, naše vědomí již není pouze korelátem fyziologických poruch, ale vědomím, že se chováme defektně.“⁷⁶

Dále Sartre opět zmiňuje přetlak energií a z něho vznikající výbuchy emocí, které jsou viditelné na daném příkladu s dívkou a jejím otcem. Teorie s uvolněním energie ale má jistá úskalí, a to třeba ta, že by se daná energie uvolňovala nahodile a soubor defektního chování by byl spíše jeho absencí než již zmiňovaný pokles na nižší stupeň. „Namísto adaptovaného chování bychom měli chování rozptýlené, poruchu“.⁷⁷ Sartre zmiňuje, že k tomu, aby emoce měla psychický význam nezdaru, musí zasáhnout vědomí a tento význam jí přisoudit. Vědomí by si dle Sartra mělo zachovávat vyšší způsob chování jako možný a oproti tomu postavit onen nezdar a tím danou emoci uchopit.

⁷³ Tamtéž, s. 66.

⁷⁴ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 490.

⁷⁵ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 66.

⁷⁶ Tamtéž., s. 66.

⁷⁷ Tamtéž, s. 67.

3.1. Frustrace

Dle Sartra ale Janet neposkytuje komplexní teorii emoce. Nepovedlo se mu zavést duševno do emoce a vysvětlit proč existují různá defektní chování. Příklady, které uvádí, omezuje na hněv, zhroucení a nářky, které spíše symbolizují emoční otřes, než emoci samotnou. Leč Janet nám poskytl, co mohl: „je příliš nejistý, rozpolcený mezi spontánním finalismem a principiálním mechanismem“ uvádí Sartre. Toto je velmi dobře vidět u již zmíněného příkladu dívky, která zjistí, že její otec bude v důsledku nemoci připoután na lůžko. Právě proto se Janet dále odkazuje na Guillauma⁷⁸, který ve své knize o tvarové psychologii popisuje typický případ frustrace. Guillaume zde uvádí příklad, kdy je člověk prostorově omezen a zároveň má splnit určitý úkol, který je nesplnitelný, pokud dodrží všechny požadavky a pravidla zadavatele. Frustraci plynoucí z této situace popsal takto: „Konflikt dvou sil vytváří ve fenomenálním poli napětí. Podaří-li se najít řešení a splnit úkol, dané napětí zmizí“.⁷⁹ Jedním z řešení dané situace může být přeformulování a malé pozměnění úkolu v hlavě daného člověka, který úkol má splnit, aby se úkol nezdál tak nevladatelný, a tím se vyrovnaly jeho pocity k němu. Daný jedinec pozmění pohled na danou situaci a snaží se, v rámci zachování svého zdravého vědomí, si danou situaci představit v jiném kontextu a za jiných podmínek a nejlépe tak, jak by byla řešitelná.

Další způsob řešení, který by měl vést k odstranění napětí, je vyprodukování pouze symbolického a nepotřebného gesta ve směru úkonu, aby daná osoba získala pocit, že něco pro danou situaci udělala a nezůstala nečinná.⁸⁰ Toto chování může jedinci pomoci a ospravedlnit nezvládnutou situaci slovy: „Něco jsem pro to udělal/a“. Dále je možné si představovat, za jakých podmínek by bylo možné úkol vyřešit.⁸¹ V tomto ohledu je problém ten, že jedinec nehledá to, jak úkol řešit, ale hledá to, jak by muselo být pozměněno zadání, aby byl daný problém řešitelný. V tomto případě může dojít k pozměnění celé situace a to tím, že jedinec se už k předmětu svého problému chová zcela jinak a je schopný vykonávat úkony, které zasahují až do magické teorie. Jako názorný příklad si můžeme představit místnost, ve které je vytyčený kruh, který je vzdálený od dveří tak, aby daná osoba nebyla schopna dodržet podmínku nevystoupení z kruhu, a zároveň je jí dán úkol dostat se v určitém

⁷⁸ GUILLAUME, Paul. *La psychologie de la forme*. Flammarion, 1964., s. 138-142.

⁷⁹ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 70.

⁸⁰ Tamtéž., s. 70.

⁸¹ Tamtéž., s. 70.

časovém limitu z místnosti. Tato situace může v člověku vyvolat takový nával psychických procesů, že daný jedinec může dojít do stádia frustrace, kdy na dveře, které slouží původně jako východ, začne ukazovat pěsti, či dokonce křičet. Tudiž dveře, které původně samy o sobě představovaly odchod, únik, svobodu ve formě opuštění místnosti se teď jeví jako jakýsi vysměvačný paradox a jedinec k nim zaujímá rozhořčený až násilný postoj. Jako další magičnost v chování zde můžeme vidět gesta, kterých se daný jedinec dopouští, když předmět, který je neživý svým chováním oživuje a vyjadřuje se k němu a působí na něj jako by byl daný předmět živý a mohl ho tím nějak zastrašit či varovat sám před sebou. Úkony mířené na dveře jsou ireální a symbolické,⁸² což ale neznamená, že jsou nepotřebné, jelikož je to daná forma uvolnění napětí, které vzniklo neřešitelností situace.

Odborná psychologická literatura uvádí, že frustrace je příčinou agrese.⁸³ Uvádí se zde, že agrese je daná forma energie, která v těle přetrvává, dokud není dosaženo vytyčeného cíle, a je vrozenou reakcí. O tomto pojednává též Freud ve své pudové teorii, kterou jsem již zmiňovala. Dle Šolcové je frustrace a s tím spojená agrese řazena do skupiny primárních afektů.⁸⁴ Systém vzteku a agrese pracuje na pohybu směrem k ohrožujícímu objektu a vede k boji.⁸⁵ Pokud tento boj nemůže být uskutečněn dochází k frustraci, jelikož daná energie nemůže být uvolněna. S touto myšlenkou pracoval jak Sigmund Freud, tak již zmíněný Pierre Janet. Dle knihy *Emoce* je také velmi důležité přihlížet při těchto stavech, které souvisí s regulací emocí a s prací s emocemi vůbec, k věkovému stádiu jedince. Poláčková Šolcová proto rozpracovává v této knize všechna věková stádia a na tomto základě teprve připisuje danému vývojovému stupni konkrétní emoce a schopnost jejich regulace. „Cílem regulace emocí je udržovat organismus připravený k činnosti s ohledem na vnitřní zdroje, které má momentálně k dispozici.“⁸⁶ Jako jeden z hlavních milníků v oblasti regulace emocí je období mladšího školního věku, kdy je regulace a práce s emoci ukazatelem školní zralosti.⁸⁷

Dalším pohledem na frustraci může být i Amselova teorie frustrace, kterou uvádí kniha *Vývojová psychologie*. Tato teorie pracuje s frustrací z pohledu: Co se stane, když nedorazí

⁸² Tamtéž, s. 70.

⁸³ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 490.

⁸⁴ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 19.

⁸⁵ Tamtéž, s. 37.

⁸⁶ Tamtéž, s. 100.

⁸⁷ Tamtéž, s. 154.

očekávaná odměna? „Pokud odměna nedorazí, je situace podobně frustrující jako trest a spouští agresi.“⁸⁸ Tato teorie byla využita při studiu motivů chování sériových vrahů a ukázalo se, že jejich jednání a nezvládnutí dané emoce mělo počátek v dětství, kdy nebyli jedinci odměňováni ačkoli si odměnu zasloužili (Hale, 1998).⁸⁹ „Nahromaděná agrese vzniklá z ponížení se nasměrovala na nepřímý zranitelný cíl, u kterého měli vrazi věci pod kontrolou (Hensley, Singer, 2004).“⁹⁰

Toto tvrzení potvrzuje teorii sestupu k nižšímu stupni chování v důsledku nahromadění energie, kterou jedinec již není schopen zvládnout, kterou Sartre uvádí a dále s ní pracuje. Též jsou zde vidět znaky magického myšlení, kdy je v tomto případě agrese nasměrována na objekt/ předmět, který není původem vyvolané emoce.

⁸⁸ THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie*. Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6., s. 210.

⁸⁹ Tamtéž, s. 210.

⁹⁰ Tamtéž, s. 210.

3.2. Únik

Další způsob, kterým jedinec může reagovat na vzniklou, tísnivou situaci je dle Sartra únik. Pokud dané napětí přetrvává jsou další možnosti, jak se se situací vypořádat, a to prostřednictvím odmítnutí pokusu či stáhnutí se do sebe v pasivním postoji.⁹¹

Únik je dle Sartra ne moc šťastným řešením v tom smyslu, že nepřiznává oslabení jedince, ale rovnou situaci opouští.⁹² Podobné řešení, a to stažení se do sebe, také není ideálem, jelikož tímto stavíme mezi sebou a daným úkonem pouze jakousi ochrannou hráz, která nás v situaci nechává, ale zároveň nedovoluje přistoupit k řešení.⁹³ Je to daná forma ignorace v zájmu zachování duševní rovnováhy, která je stejně nedosažitelná, protože již zmíněné zapouzdření nás nechává v dané situaci a v tenzi. Jde o tzv. akt náhrady / substitute, kdy se jedinec snaží situaci nahradit, vyřešit tím, že buďto podnikne již zmiňovaný únik či v dané situaci ustrne. Pokud by ale daný jedinec v plnění těžkého nebo nesplnitelného úkolu pokračoval, může to vést až k emocionálním poruchám nebo k jiným primitivním způsobům uvolnění napětí, jak zmiňuje Sartre.⁹⁴

Únik je dle Sartra chování, které opět pracuje s napětím, které vzniká z neřešitelnosti dané situace a snaží se tělesnou i duševní stránku udržet v rovnováze. „Tvarová psychologové považují přechod od stavu hledání do stavu hněvu za vysvětlený zrušením jednoho tvaru a nastolením tvaru jiného. Případně chápu i zrušení tvaru „neřešitelný problém“: ale jak mohu připustit, že se objeví jiný tvar? Je třeba uvažovat v tom smyslu, že se zřetelně nabízí jako náhražka prvního tvaru. Existuje pouze ve vztahu k němu.“⁹⁵ Takto Sartre popisuje myšlenku, která opět pracuje s gestalt psychologií a snaží se poukázat na lidskou potřebu nastolovat si v dané situaci určité vzorce, tvary a dle nich se řídit. I samotný únik působí jako jakási náhražka, která slouží k zdánlivému vyřešení dané situace. Opět nastolovat tvary a rušit je může dle Sartra jen vědomí, tudíž jen ono může vysvětlit finalitu emoce.⁹⁶ Stav, který vzniká z reakce na situaci, mohou měnit tvář světa, který v dané situaci vnímáme. Poláčková Šolcová ve své knize *Emoce* uvádí příklad dětí mladšího školního věku a důsledky nezvládnutí činností, které se po nich vyžadují, což je pro děti

⁹¹ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 70.

⁹² Tamtéž, s. 71.

⁹³ Tamtéž, s. 70.

⁹⁴ Tamtéž, s. 71.

⁹⁵ Tamtéž, s. 73.

⁹⁶ Tamtéž, s. 73.

tohoto věku (1. stupeň) velmi významné. Nenaplnění tohoto očekávání či nezvládnutí činnosti vede k nárůstu pocitu méněcennosti až bezcennosti vlastní participace na světě.⁹⁷ Toto můžeme vztáhnout na princip úniku, který zmiňuje Sartre. Též se jedná o jakési oproštění až odpojení se od situace na základě zachování sebe samého.

Atkinsonová a Hilgard rozdělují strategie, které pomáhají zvládat negativní emoce, do dvou skupin:⁹⁸ 1) kognitivní, behaviorální strategie, 2) strategie využívající odklad či zapojení. Jako jedno účinné řešení je zde uveden odklon, který se dá pojmout v obou strategiích. Z hlediska kognitivního: vykonat určité mentální úsilí a přestat o daném problému přemýšlet. Z hlediska behaviorálního: situaci, která vyvolává negativní emoce se záměrně vyhnout. Další možností je tzv. přesunutí pozornosti. Z kognitivního hlediska: snaha myslet na něco jiného, co je nám příjemné či je natolik zajímavé, že zaměstná naši mysl a odpoutá nás od negativní emoce. Z hlediska behaviorálního: přímo udělat něco příjemného či náročného, což nás také odpoutá či vyruší a tím nám pomůže či úplně vytěsni negativní emoce. Opět se tyto teorie v něčem velmi odvíjejí od myšlenek, které uvádí Sartre ve své knize *Vědomí a Existence* a nepřímou poukazují na to, že je velmi žádoucí až nutné s negativními emocemi pracovat ve směru úniku, či jejich přetvoření, což jsem zmiňovala již v podkapitole o Gestaltu.

S konceptem psychického úniku pracují tedy jak filozofové tak psychologové a v mnoha věcech se shodují. Psychologie popisuje psychický únik a jeho formy velmi praktickým způsobem s zdůrazňuje zachování rovnováhy a psychického zdraví. Nevnímá psychický únik nijak negativně a dokonce ho někdy vidí i jako přínos. Oproti tomu Sartre psychický únik jako přínos nevnímá a opět se obrací na neúplnost vysvětlení emoce v rámci širšího konceptu. V psychickém úniku vidí spíše jakési oddálení problému než jeho vyřešení. S psychology se však shoduje v konceptu zachování energie a rovnováhy a zejména z hlediska Gestaltu též tvrdí, že přenos či úplná proměna problému je možná.

Frustrace a hněv je též daná forma úniku, která člověku pomůže buďto situace přetvarovat a vidět jinak, či je úplně opominout.

⁹⁷ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 159.

⁹⁸ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 484.

Z psychologického pohledu se dá na strach a únik podívat i z pohledu teorie podmiňování, kterou jako první ustavil ruský fyziolog I. P. Pavlov. „Klasické podmiňování je proces učení, při němž se původně neutrální podnět asociuje s jiným podnětem na základě opakovaného spojování obou podnětů.“⁹⁹ Klasické podmiňování hraje roli také v emočních reakcích, jakými třeba může být strach. „Zdá se, že klasické podmiňování strachu je základní příčinou několika úzkostných poruch, jako je například posttraumatická stresová porucha a panická porucha (Bouton, Mineka a Barlow, 2001).“ Atkinsonová a Hilgard uvádějí, že předvídatelnost je důležitým faktorem u emočních reakcí. Podmíněný podnět se dle nich stal signálem „nebezpečí“ a jeho absence je signálem „bezpečí“.¹⁰⁰

Zde je opět ukázáno, že emoce a její projevy se mohou významně pojit s jinými událostmi, které mají daný emoční náboj a něco pro nás symbolizují. Ze Sartrova pohledu by se mohlo jednat o danou formu magického myšlení, jelikož si na základě nějaké události představujeme událost zcela jinou neboli tu, co bude zřejmě následovat, ale ještě nenastala. „Mnozí z nás prožívají v dospělosti úzkost v situacích, kdy se bez předchozího varování může stát něco nepříjemného. Nepříjemné události jsou samozřejmě nepříjemné, ale nepředvídatelné nepříjemné události jsou zcela nesnesitelné.“¹⁰¹

Z psychologického pohledu tedy vyplývá, že únik může být spojen s reakcí na danou situaci a v mozku napodmiňován s předcházející událostí a vzniká jakási automatická reakce organismu na danou situaci. Nebo je daná situace nepředvídatelná a v rámci zachování psychického zdraví člověk automaticky reaguje únikem z dané situace. S tímto konceptem pracuje i Sartre.

⁹⁹ Tamtéž, s. 284.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 289.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 289.

3.3. Hněv

Jak již bylo řečeno, tak hněv je dle Sartra daný způsob úniku, nicméně je dokonale adaptován na potřebu prolomit napětí a ulevit nám od tíže způsobené danou tenzí.¹⁰² Hněv může být mířen i na neživé objekty, a to zcela bez rozmyslu, jelikož sestupují na jednodušší princip jednání. V tomto figuruje i již zmíněný směr Gestalt, který pracuje s konceptem proměnění dané situace či věci na naší psychikou únosnější variantu. Sartre též pracuje s pojmem překážek a pohlíží na ně opět z perspektivy vlastní účinnosti a obrací se k člověku jako k hlavnímu strůjci. Uvádí, že záleží pouze na mně, jeví-li se tyto překážky jako nepřekonatelné, anebo naopak jako takové překážky, které je třeba překonat.¹⁰³ Staví člověka do role, kdy je strůjcem svých myšlenek a jen on rozhoduje o tom, jak na něj dané věci budou působit a jak je bude vnímat.

Sartre tedy hněv na základě těchto poznatků definuje jako různé řešení konfliktu. Ve stavu hněvu dle Sartra dochází k oslabení hrází, které oddělují hluboké vrstvy já od povrchových a které za normálního stavu zajišťují kontrolu, již hlubinná osobnost vykonává nad svými akty a ovládání sebe sama.¹⁰⁴ Zde uvádí, že mu dává smysl Janetovo pojetí vyššího a nižšího typu chování, jelikož ve stavu velkého napětí je logické, že nejsme schopni tolik energie vydávat, a tudíž sami sebe postavíme do stavu inferiority, kde s menšími výdaji pořad můžeme dospět k uspokojení.¹⁰⁵ Hněv je dle Sartra též velice iracionální. K tomuto tvrzení dodává příklad rozhněvaného člověka, který na základě hněvu roztrhá papír, na němž jsou informace ohledně úkolu, který má splnit. Zde opět vstupuje do situace Gestalt. Jedná se o jakési marné gesto, které ale pro aktéra znamená uvolnění energie, proto ho také vykoná. Ve výsledku je ale dané gesto úplně zbytečné nebo v uvedeném příkladě až ke škodě. Hněv je v Sartrově pojetí tedy způsob úniku.

Hněv v psychologickém pojetí v knize *Emoce* spadá do kategorie sociálních emocí, které jsou definovány tak, že se jedná o sociální signály, které mají sloužit okolí k odhadu

¹⁰² SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 72.

¹⁰³ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997., s. 110.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 71.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 72.

našeho budoucího jednání.¹⁰⁶ Sociální emoce se objevují kolem druhého roku věku a vážou se na pochopení toho, co si asi myslí a prožívají ostatní. „Sociální zhodnocení v rámci sociální emoce se vysoce týká druhých lidí: druzí jsou objektem emoce (Roseman, 2001), emoce je vyvolána chováním, jednáním či hodnocením jiných lidí (Frijda, Kuipers, Ter Schure, 1989) nebo je chování druhých či hodnocení druhými zahrnuto do sociálního zhodnocení.“¹⁰⁷ Zde se ukazuje, že i psychologický pohled se snaží zohlednit a provázat kontext a význam určitých emocí.

Z hlediska působení society na určitý typ emoce a jejího vyjádření můžeme na emoce pohlédnout skrz sociálně – kognitivní teorii Alberta Bandury. Tato teorie klade velký důraz a věnuje se učení pomocí pozorování. Tento jev se v psychologii odborně nazývá observační učení. „Chování člověk napodobuje, zejména pokud se domnívá, že se mu vyplatí (dostane za něj odměnu a neprijde trest) (Bandura, 1963).“¹⁰⁸ Pro to, aby toto tvrzení dokázal, odhalil Bobo doll experiment, který se zařadil mezi nejvýznamnější výzkumné projekty. Celý experiment probíhal v místnosti, kde byl přistaven velký nafukovací panák Bobo. Do místnosti byly vpouštěny dospělé osoby, které se k panákovi chovaly určitým způsobem. Během jejich chování byly přítomny děti, které měly možnost celé chování sledovat. Děti poté byly odepřeny velmi atraktivní hračky a bylo záměrně frustrováno. Poté byly děti odvedeny do místnosti, kde se nacházel panák Bobo a s ním sada potencionálně agresivních hraček (paličky, míčky na provázku atd.) a sada neagresivních hraček (omalovánky, panenky atd.). Děti byly při hře pozorovány bez přímé přítomnosti dospělých za jednosměrným sklem. „Výsledky prokázaly, že děti, které byly svědky agresivního modelu zacházení s panáčkem, byly při své hře výrazně agresivnější než děti, které sledovaly neagresivní zacházení nebo neměly žádný vzor. Děti měly výrazně vyšší tendence napodobovat dospělého stejného pohlaví. Dívky byly podstatně méně agresivní než chlapci.“¹⁰⁹

Pokud bychom na dané chování v mezní situaci, které uvádí Sartre, pohlédly očima této teorie, je zde hlavním bodem propuknutí určité emoce a následné jednání dle této emoce observační učení. Pokud by tedy člověk byl vystaven jako divák situaci, kdy jiný člověk reaguje na situaci, která vyvolává hněv, agresivně, je velmi pravděpodobné, že pokud se do podobné či stejné situace dostane právě on, bude na základě observačního učení reagovat

¹⁰⁶ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života: funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 57.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 58.

¹⁰⁸ THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie*. Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6., s. 204.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 205.

podobně. Toto by platilo v případě, kdy by agresivní chování nebylo potrestáno a daný jedinec by byl svědkem toho, že za toto chování se nenesou žádné následky. Na rozdíl od Sartra tato teorie pracuje s tím, že jedinec si sebou z minulosti nese nějaký naučený vzorec chování pro typické situace a je vybaven vědomostí toho, jak emočně na situaci zareagovat. Zde by musel opět nastoupit regulační vzorec emoce, která by nemohla být projevena bez předchozího zvážení, jak je vhodné se zachovat. Pokud by ale jedinec byl svědkem toho, že agresivní jednání je potrestáno a není pro něj výhodné, tak by docházelo opět k přehodnocení toho, zda daná emoce bude vyjádřena na venek a zda je její vyjádření pro jedince výhodné. V tomto případě by tedy velmi do samotné emoce a jejího vyjádření zasahovala stránka society, která by určovala, v jaké míře danou emoci člověk pocítí, zda jí bude regulovat a zda ji vyjádří.

I v této fázi, kdy Sartre rozebral a upřesnil Janetovu myšlenku a zdálo by se, že je již definice emoce směrodatná a uspokojivá, však sám konstatuje: “A přece poté, co jsme došli až sem, nemůžeme být uspokojeni. Teorie emoce jakožto chování je úplná, ale právě v její čistotě a dokonalosti můžeme spatřovat její nedostatečnost”.¹¹⁰ Emoce dle něj ve všech příkladech sehrává funkční roli, ale je stále nesrozumitelná. Uvádí zde příklady gestalt psychologie, a ptá se, jak je možné to, že něco zmizí, když je něčím nahrazeno? Kde se to vše bere? Odkud to pochází? Podobně toto můžeme vztáhnout i na emoce a jít opět do hloubky vzniku a příčiny emocí. Dle Sartra jedinou cestou k pochopení těchto jevů, ze kterých samotná emoce vychází, je obrátit se k vědomí.

¹¹⁰ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 73.

4. PSYCHOANALYTICKÁ TEORIE

„Emoci můžeme porozumět jen tehdy, když v ní hledáme nějaký význam.“¹¹¹ Touto úvodní větou začíná Sartre pod nadpisem Psychoanalytická teorie. Finalita by dle něj měla být uchopena konkrétním způsobem a objektivním zkoumáním emocionálního chování. Jde o to uchopit finalitu jako rys, který je inherentně přítomný ve struktuře emoce. Touto finalitou je např. myšleno vědomí či nevědomí v myšlení psychoanalytiků. V této teorii lze celkem snadno předvést hněv či strach jako prostředky toho, aby přerušili stav nesnesitelného napětí. Tím, jak tvrdí Sartre, by se vysvětlil jeden ze zásadních rysů emoce: emoci podléháme, překvapuje nás a šíří se dle svých vlastních zákonů. Sartre též uvádí, že naše vědomá spontaneita nemůže pozměnit její chod tak, že by to stálo za povšimnutí.

„Psychoanalýza jako první zdůraznila, že duševní fakta nesou význam“.¹¹² Dle Sartra poukazuje na různé úniky emocí prostřednictvím jednání, chování. Chování v psychoanalýze odkazuje k něčemu jinému než k tomu, čím samo to chování je. Pracuje s tím, že si spojí určité věci, které jsou přítomny u traumat, děsů či jen pouze u emočně silnějších zážitků a poté je používá i v běžných situacích se vzpomínkou na emoci, která byla ale přítomna v emočně silné situaci. Toto je uvedeno na příkladu ženy, která prožila traumatický zážitek v místě, kde byl i keř vavřínu. Od té doby reaguje na vavřín velmi zvláště až hystericky, aniž by věděla proč, jelikož samotné trauma bylo vytěsněno do podvědomí, které pouští z daného zážitku do vědomí pouze onen vavřín, nikoliv celou souvislost.¹¹³ Zde emoce zastává funkci jakési cenzury. Sartre zde uvádí, že emoce v tomto případě slouží jako útěk před nastávajícím odhalením, avšak nemusí být únikem vždy. Psychoanalyticky pracují s emocemi, jak uvádí Sartre, jako se zástupným, vnějším projevem, který symbolizuje něco, co je v člověku potlačeno nebo by to jeho vědomí plně nezvládlo.

Psychoanalýza je dle odborné psychologické literatury současně teorií osobnosti i metodou psychoterapie. Vytvořil a rozvinul ji Sigmund Freud, který pracoval s nevědomím jako s primárním pojmem v rámci psychoanalytické teorie.¹¹⁴ Psychoanalýza získala dle

¹¹¹ Tamtéž, s. 74.

¹¹² Tamtéž., s. 75.

¹¹³ Tamtéž., s. 75.

¹¹⁴ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 28.

Tippleta brzy po svém vzniku značnou popularitu mezi filozofy, a to především kvůli konceptu nevědomí.¹¹⁵ „Mnozí jí byli ovlivněni, jiní chtěli určit její místo“. Je otázka, nakolik tím byla dotčena sama psychoanalýza, její praxe a vývoj její teorie.“¹¹⁶ Tipplet dále uvádí, že se psychoanalýza domnívala, že si bez filozofie vystačí, nicméně současné duchovní klima dle něj přesvědčuje o opaku.¹¹⁷

Za hlavní metodu, jak uvádí odborná literatura, je považována metoda volných asociací, při které terapeut pozoruje samovolné vyslovování jakýchkoliv slov ze strany pacienta a poté je analyzuje a snaží se objevit opakující se motivy či témata, které by mohly být projevem nevědomých přání a obav.¹¹⁸ Freud přirovnával lidskou mysl k ledovci a členil ho na tři části: 1) malá část, která vyčnívá nad hladinou je vědomí, tedy to, co si uvědomujeme. 2) předvědomí, které reprezentuje všechny informace, které v tuto chvíli nejsou přítomny ve vědomí, ale pokud bychom chtěli, můžeme si je vybavit. Tato část ledovce je ve středu. 3) nevědomí jako největší část ledovce pod hladinou, která představuje skladiště impulzů, přání a nedostupných vzpomínek, které ovlivňují naše myšlení a chování.¹¹⁹ Zvědomění dříve nevědomých obsahů, které byly skryty právě v nevědomí, bylo velkým tématem nejen v době působení S. Freuda. „V pozadí obav je nikoliv neodůvodněný předpoklad, že co bylo vytěsněno do nevědomí, nedostalo se tam náhodou a mělo by tam také zůstat.“¹²⁰ V tomto kontextu byly i kladeny otázky, zda je psychoanalytická metoda bezpečná. Tipplet uvádí, že velkou roli hraje úhel pohledu a nebezpečná může být vůči tomu, co by mohlo být samo nebezpečné.¹²¹

Freud byl přesvědčen, že všechny myšlenky, emoce a činy mají svou příčinu. Tvrdil také, že všechny psychické události jsou způsobeny neuspokojenými pudy a nevědomými přáními.¹²² Sartre uvádí, že vědomí nelze zkoumat zvnějšku a mělo by být významem i označováným. „Psychoanalytická interpretace chápe vědomý fenomén jako symbolické

¹¹⁵ TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0, s. 32.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 32.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 32.

¹¹⁸ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 542.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 543.

¹²⁰ TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0, s. 13.

¹²¹ Tamtéž, s. 14.

¹²² Tamtéž, s. 543.

uskutečnění nějakého cenzurou vytěsněného přání. Poznamenejme, že z hlediska vědomí toto přání není obsaženo ve svém symbolickém uskutečnění.¹²³ Sartre si je ale zároveň vědom, že psychoanalytická teorie nelze snadno vyvrátit a že vědomý fakt je symbolem. Nicméně uvádí, že kauzalita a rozumění nemohou být společně v jednom symbolu.¹²⁴ Sartre tedy neodmítá rozumění jako takové, ale odmítá kauzalitu. Pokud jsou tedy emoce nadané významem musí být tento význam v samotném vědomí, a to je pohnuto dle potřeby vnitřního významu. Vědomí se po přijmutí faktu, že je vztah mezi symbolizováním a symbolem, konstituuje jako rozumění. Psychoanalýza si v tomto protirečí, a to tím, že spatřuje kauzální vztah mezi zkoumanými jevy, ale zároveň vztah rozumění. Sartre neodmítá psychoanalýzu, pokud by šla cestou rozumění, ale popírá hodnotu srozumitelnosti. Další vadou na psychoanalýze je pro Sartra to, že pokud by tedy psychoanalytik měl využívat porozumění měl by uznat, že vše ve vědomí může být vysvětleno jen vědomím samotným.¹²⁵ Tipplet ve své knize *Výklad afektů* pak zdůrazňuje, že psychoanalytická situace, která je založená na volných asociacích, přirozeně zahrnuje určitou míru distance vůči každodennímu světu.¹²⁶

Hněv je v psychoanalýze silně spjat se sexuálním pudem, který je cenzurován a jeho energie je pouštěna z těla pomocí emoce hněvu. Freud se dívá na emoce, na jejich dopady a chování člověka i skrz libido neboli sexuální pud. Tento pud, dle Freuda, může za většinu našich pohnutek z hlediska chování a motivace k danému chování. Freud dále uvádí, že neexistuje pouze jedna osamostatnělá emoce, ale že na sebe navazují a mohou se i prolínat. „Když tedy máme před sebou hysterický stav úzkosti, pak může být jeho nevědomým korelátém hnutí podobného charakteru, tedy úzkost, stud, rozpaky, ale může jím být zrovna tak dobře i pozitivní libidinózní vzrušení, nebo vzrušení nepřátelsky agresivní, jako vztek a hněv. Úzkost je tedy všeplatná mince, za kterou jsou směňována nebo mohou být směněna všechna afektivní hnutí, jestliže příslušný představovaný obsah podlehl vytěsnění.“¹²⁷ Freud zde tedy říká, že pokud dojde k vytěsnění emoce na základě prožití stresujícího, traumatizujícího zážitku, určité emoce, které neměly šanci se projevit na místě a byly potlačeny se dostanou do již zmiňovaného podvědomí a zde se uloží. Typicky pro prožití

¹²³ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 75.

¹²⁴ Tamtéž, s. 77.

¹²⁵ Tamtéž, s. 77.

¹²⁶ TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0, s. 23.

¹²⁷ FREUD, Sigmund. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Přeložil Jiří PECHAR. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1573-8., s. 184.

jiného stresujícího zážitku, který nemusí s tím, ve kterém byla emoce vytěsněna souviset, se uložená emoce aktivuje a může vstoupit do vědomí buďto samostatně nebo jako přidružená k právě prožívané emoci. Může poté dle Freuda docházet k reakcím, které nejsou adekvátní v dané situaci, či jsou okolím vnímány jako neracionální.

Freud zmiňuje, že nejbližším osudem libida, které bylo postiženo vytěsněním, je energetické vybití v podobě úzkosti. Dále zmiňuje, že to není jediný osud, který ovlivňuje libido. „U fobií např. můžeme zřetelně rozlišit dvě fáze neurotického pochodu. V první dochází k vytěsnění a k převodu libida v úzkost vázanou na nějaké zevní nebezpečí.“¹²⁸ Jako druhou možnost popisuje Freud vytvoření ochranných opatření, která zabrání samotnému styku s nebezpečím. „Vytěsněním se Já pokouší o únik před libidem, kterým se cítí ohroženo.“¹²⁹ Freud sám používá přirovnání: „zabarikádování“ se před zevním nebezpečím, ze kterého poté mohou vzniknout fobie. Freud se formou úniku jako je vytěsnění ve svých přednáškách velmi do detailu zabývá. Vytěsnění definuje jako patologický pochod, jehož důkazem je odpor. Popisuje proces, kdy k vytěsnění dochází: „Vezmeme-li si jako příklad nějaký impuls, nějaký duševní pochod, který směřuje k tomu, aby se projevil jednáním, pak ovšem víme, že může být zamítnut, tj. že může být zavržen či odsouzen. Přitom je mu odňata energie, kterou disponuje, stává se bezmocným, ale může existovat dál v podobě vzpomínky. Tento celý pochod rozhodování o něm probíhá tak, že o něm naše Já ví. Zcela jinak je tomu, představíme-li si, že tentýž impuls byl podroben vytěsnění. Pak mu jeho energie zůstala a nezbyla na něj žádná vzpomínka; pochod vytěsnění proběhl také, aniž by ho Já postřehlo.“¹³⁰ Freud pracuje s podobnou myšlenkou, jako James a Janet, a to s přetlakem energie a vyřešení tohoto přetlaku. U Jamese a Janeta jde o přechod k nižšímu stupni chování na základě neschopnosti udržet si normální formu chování, jelikož je v dané situaci moc náročná. U Freuda jde o úložiště, kam se směřují procesy, emoce, které nemohly být vpuštěny do vědomí na základě racionální úvahy mozku, který bere v potaz hlavně okolní svět a jeho sociální normy a požadavky. Na rozdíl od Jamese a Janeta nejde o okamžitý projev, ale daná emoce či proces, který byl uložen do podvědomí se může projevit až s jiným impulsem či nekontrolovatelně v libovolnou chvíli.

S frustrací jako takovou Freud nepracuje, nicméně pracuje s velmi podobným stavem, a tím je „frustrované vzrušení“. Definuje ho jako stav, který nastane, když se prudké sexuální

¹²⁸ Tamtéž, s. 188.

¹²⁹ Tamtéž, s. 188.

¹³⁰ Tamtéž, s. 132.

vzrušení žádným dostatečným způsobem nevybízí či není zakončeno ukojením.¹³¹ Freud uvádí, že následek tohoto neukojeného sexuálního pudu může být úzkost a různé přidružené formy úzkosti, které jsem již uváděla výše. Freud jako hlavní příčinou úzkosti uvádí sexuální zdrženlivost a jakoukoliv zdrženlivost v oblasti chtíče. Jako další příčinou frustrace a úzkosti může být dle Freuda i přechodné sexuální období jakými jsou např. menopauza či puberta, kdy dochází k značnému vystupňování produkce libida. V těchto přechodných etapách dochází k mísení libida a úzkosti a může se stát, že úzkost libido zcela nahradí. Princip abstinence sexuality je dle Tipleta setrvalou otázkou psychoanalytické teorie, jelikož náhražkou uspokojení může být i samotný psychoanalytický rozhovor.¹³²

„Freudova teorie je často karikována v tom smyslu, že za vším hledal skryté sexuální motivy.“¹³³ Tippet však uvádí, že tento popis je velkým zjednodušením, pokud bychom se snažili o popsání celkového konceptu Freudovy psychoanalýzy a jejich významů. Psychoanalýza přinesla též velmi důležitý popis a rozkrytí nebezpečné agresivní a destruktivní motivace. Freud též poukazyval na setrvalost a neustálou proměnlivost biologické dynamiky a s tím spjatý pud života, který je dle něj základem našich tvůrčích sil a motivace. Do psychoanalýzy též proniká otázka života a jeho přijatelných norem, jak uvádí Tippet. V tomto ohledu je přínosná i na poli emocí, jelikož pracuje převážně s nimi a vztahuje se k pocitu a vidění světa skrze subjektivní vnímání, kde emoce hrají primární roli. Psychoanalýza musí využívat a využívá i metod jiných disciplín a jednou z nich je filozofie. „Právě psychoanalýza má se svou metodou interpretace projektivních fantazijních výtvorů a jejich obranného smyslu, s konceptem sublimace, reaktivního výtvoru a dalších, vysoký potenciál k tomu ujmout se takového úkolu.“¹³⁴ Toto prolnutí Tippet nazývá ve své knize *Výklad afektů psychoanalýzou filozofie*. Toto prolnutí pozoruje i v psychoanalýze a popisuje ho jako analogii psychoanalytických poznatků. Tippet uvádí, že psychoanalytické myšlení stojí na specifických filosofických předpokladech, a to jak výslovně formulovaných či netematizovaných v pozadí.¹³⁵ Tippet též uvádí, že psychologové mají tendenci tuto souvislost podceňovat a filosofii nedůvěřovat. Vysvětlení této nedůvěry není dle Tipleta nijak komplikovaný, jelikož uvádí, že úloha filosofů ve společnosti může zneklidňovat,

¹³¹ Tamtéž, s. 248.

¹³² TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0, s. 27.

¹³³ Tamtéž, s. 10.

¹³⁴ Tamtéž, s. 17.

¹³⁵ Tamtéž s. 50.

znejišťovat, ohrožovat. „Filosofové odedávna narušují tradiční názory a zvyklosti, kritizují mravní úroveň společnosti, nebo se dokonce odvažují stanovovat hranice vědeckého poznání a víry.“¹³⁶ Dále Tippet uvádí, že jejich postavení je typické konfliktním vztahem ke společenským normám a sami se ztrácí ve svém soukromém světě idejí, ale zároveň jsou přecitlivělí na nejrůznější formy útlaku a omezování svobody, a to je vede k onomu kriticizmu.¹³⁷ Nedůvěru a strach pak převážně budí fakt, že filosofové zpochybňují běžně přijímané hodnoty a zvyky. „Psychologická interpretace může být formou obrany proti ohrožením, které filosofové svými provokacemi a utopiemi představují.“¹³⁸ Psychologie může dle Tippetta zpochybnit určitou filosofii tím, že ukáže její psychologické aspekty ve smyslu její společenské přijatelnosti nebo aplikovatelnosti. Nemůže však filosofii znevěrohodnit ve smyslu pravdivosti jejích tvrzení v její vlastní doméně což je ontologie, gnoseologie a teoretická etika.¹³⁹

Psychoanalýza dle Tippetta též připisuje plnou realitu slovům a věnuje se tomu, co je mezi nimi a za nimi, věnuje se významu mlčení a dokonce se někdy snaží i o jeho interpretaci. „Nejenže centrum jejího zájmu spočívá v subjektivních prožitcích, ale zajímá se o ně tím pozorněji, čím méně nebo zřídkaěji si jich je sám subjekt vědom.“¹⁴⁰ Tento fakt psychoanalýzy je klíčovým pro zkoumání emocí, jelikož připisuje význam prožitku a interpretuje situaci z hlediska emoční stránky jedince. V psychoanalýze, jak uvádí Tippet, ani tolik nejde o pravdivost interpretace jako o smysluplnost, a tím i snadnost přijetí analyzovaným jedincem. „Bezprostředním znakem toho, že interpretace vede k terapeutické změně, je pacientův náhled dříve neuvědomovaných vztahů, prožitek nově uvedené souvislosti dříve „neslučitelných“ psychických faktů.“¹⁴¹ Cílem psychoanalýzy je dle Tippetta interpretativní poznání jedincova duševního života, na základě otevřeného naslouchání tomu, jak se jeho souvislosti a zákruty ukazují v pacientových volných asociacích.¹⁴² „Přijmeme-li, že psychoanalýza filosofii potřebuje nebo jí alespoň může být v různých směrech prospěšná, je na místě spíše rozlišit, která filozofie je psychoanalytickému způsobu myšlení adekvátní nebo blízká, a která naopak

¹³⁶ Tamtéž, s. 52.

¹³⁷ Tamtéž, s. 53.

¹³⁸ Tamtéž, s. 53.

¹³⁹ Tamtéž, s. 55.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 24.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 25.

¹⁴² Tamtéž, s. 29.

psychoanalytickým principům odporuje nebo je zastírá.“¹⁴³ Tippet dále uvádí, že někteří filosofové neměli pro psychologii žádné pochopení, ale jiní se zase explicitně zabývali psychologickou tematikou. K některým filosofickým motivům, dle Tippetta, může psychoanalýza smysluplně přistoupit jako k projekcím neurotických konfliktů, jiné mohou být výrazem schopnosti mysli tyto konflikty překonávat.¹⁴⁴ Bylo by zavádějící však chápat psychoanalytický postřeh, že filozofie je projektivní aktivitou, jako obvinění, na jehož základě má být filozofie odsouzena jako pouhá projektivní aktivita, jak Tippet dodává.¹⁴⁵ Psychoanalytický přístup právě ukazuje, jak se fantazie s realitou prostupuje a tím může být chápána jako holistická disciplína. „Psychoanalýza „ruší“ pouze takovou filosofii, která vylučuje existenci nevědomí, pudů a podíl osobnosti na utváření reality.“¹⁴⁶ Tippet uvádí, že holisticky orientované filozofie, jako je spinozismus, jsou schopny z perspektivy umělého rozdvojení vystoupit, a tím se možností, které metoda psychoanalytické interpretace nabízí, otevřít.¹⁴⁷ Toto je zpětně činí důvěryhodnými pro psychologa hledajícího filosofii, která mu pomůže pevněji zakotvit jeho teoretické zásady.¹⁴⁸

¹⁴³ Tamtéž, s. 61.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 62.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 63.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 63.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 63.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 63.

5. NÁSTIN FENOMENOLOGICKÉ TEORIE

Zásadní pro pochopení a porozumění celého pojetí Sartrova výkladu o emocích je uvědomění, že prvotní je nějaké vědomí dané emoce a ne uvědomění si tohoto vědomí. Např. když mám strach, nejprve si uvědomuji, že se jedná o strach a ne to, že si uvědomuji, že daný strach mám. „Ale strach není původně vědomím o tom, že mám strach, jako ani vnímání této knihy není vědomím o tom, že vnímám knihu.“¹⁴⁹ Takto se snaží Sartre přiblížit čtenáři jeho hlavní myšlenku, kterou dále rozpracovává. Uvádí, že emocionální vědomí může být vědomím sebe sama jen non-thetickým způsobem. To znamená, že nejdříve dané vědomí musí být vědomím něčeho jiného, a to pro Sartra světa, jak uvádí v podkapitole *Nástin fenomenologické teorie*. Sartre jako příklad k vysvětlení jeho pohledu na emoce uvádí strach, jelikož je na něm jeho teorie dobře viditelná. Popisuje zde jakousi nejasnou úzkost, kterou jistě každý z nás zažil, i když vždy právě ta úzkost pramení z něčeho určitého. Jisté je však vždy, že daná úzkost pochází ze světa. I v té nejtemnější uličce, kde je úzkost typickou zažívanou emoci, můžeme pozorovat jev, kdy se emoce stále a opakovaně vrací k předmětu tzn. strachu, tmě, neurčitosti, co je ve tmě atd., a z této představy nás samotných se živí. Z tohoto tvrzení tedy vyplývá, že pouze my a naše mysl, nikoliv souhra různých faktorů, jak tvrdí psychologové, vyvolává onen stav strachu a dokonce se sama ze sebe sytí a podporuje. Pokud tento koncept vztáhneme na přirozenou reakci, a to na útěk, tak v tu chvíli útěk neplní funkci vzdálení se od hrozby, nýbrž strach zůstává neustále přítomen v útěku samotném, jelikož je to neustálá připomínka a odkaz na to, proč utíkáme. Strach se zdá tedy v Sartrově pojetí jako cosi, čemu nelze uniknout, co je v nás samotných a pochází od nás samotných. My jsme zdrojem onoho strachu, popř. úniku, útěku, který jen na daný strach odkazuje a připomíná nám ho. Jedinec, dle Sartra, v každém okamžiku chápe svět skrze své akty.¹⁵⁰ Vědomí se proměňuje v návaznosti na to, jaká je naše reakce na danou emoci. Jednání je úzce provázanou složkou emocí a Sartre s ním pracuje jako s reflexí. Daný problém pojímám, dle Sartra, jako něco, co musí být vyřešeno skrze mě a vztahuje se ke mně.¹⁵¹ Po tomto uvědomění sestupuji zpět do již zmiňovaného světa, abych mohl provést nereflektované jednání, které se vyznačuje tím, že se budu soustředit pouze na předmět daného problému. Nicméně je třeba počítat i s částečnými neúspěchy a ty nás opět zavádí na

¹⁴⁹ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 79.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 79.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 80.

reflexivní úroveň. Toto se stále opakuje, přechází mezi sebou a Sartre toto nazývá konstitutivním rysem jednání.¹⁵² Avšak existuje i další forma tzv. úniku, a tím může být fyziologický stav omdlení. Tento stav Sartre nahlíží z perspektivy záměru vyhnout se něčemu nepříjemnému, co je více nepříjemné než samotné omdlení, a proto je stav bezvědomí jakousi berličkou a oddálením daného problému. Otázkou však je, jak toto chování poslouží v situaci, kdy se na mě např. žene dravá šelma. Sartre uvádí, že ztráta vědomí má zde funkci útočiště.¹⁵³ Avšak ne útočiště pro mě konkrétně a mého fyzického těla, ale z hlediska znicotnění situace. Zde se opět Sartre obrací k magické přeměně světa. „Naléhavost nebezpečí sloužila jako motiv pro nicotní intenci, která přivolala magický způsob chování.“¹⁵⁴

Dalším způsobem, kterým lze nahlédnout na magický způsob pojmání světa a člověka, je způsob, který uvádí J. P. Sartre ve svém díle *Bytí a nicota* (1943). Pracuje zde s pohledem druhého a jeho schopností tímto utvářet a vidět obraz, který my sami nejsme schopni nahlédnout. Uvádí, že vždy zůstaneme vědomím pro druhého, což je uchopeno v pohledu druhého.¹⁵⁵ „Takto jsem se pro druhého zbavil své transcendence.“¹⁵⁶ Neznamena to ale dle Sartra, že ztrácím v tu chvíli svobodu, ale přeformuje se do atributu daného tomu bytí, jímž jsem pro druhého. Zároveň dochází ale k uchopení pohledu druhého v mém nitru jako ztuhnutí a odcizení mých vlastních možností.¹⁵⁷ Druhý vystupuje v tomto vztahu jako transcendovaná transcendence. „Jsem stále svými možnostmi jako non-thetické vědomí svých možností, avšak pohled druhého mi je současně odcizuje: až dosud jsem tyto možnosti uchopoval theticky jako možnosti, které mám ve světě a vůči němu jakožto možnosti nástrojů.“¹⁵⁸ Pohled mě od světa neodlučuje, ale hledá mě uprostřed situace. Sartre v návaznosti na emoce strachu, útěku a dalších uvádí příklad temného kouta, který nemusí být v případě potřeby nejideálnějším úkrytem, nicméně my ho v té dané situaci takto vidíme a vztahujeme se k němu jako k úkrytu. Klíčový je zde opět pohled, jak můj samotný, tak i toho druhého, před kterým unikám. „Druhý mi dává na vědomí mou snahu, pokud už ji

¹⁵² Tamtéž, s. 80.

¹⁵³ Tamtéž, s. 85.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 85.

¹⁵⁵ SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickou ontologii*. Přeložil Oldřich KUBA. Praha: OIKOYMENH, 2006. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-097-1., s. 320.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 320.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 320.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 320.

předvídal a čelil jí.¹⁵⁹ Opět se zde objevuje magická změna místa na základě pohledu. Kout se mění z místa útočiště v něco, co druhý může překonat ke své možnosti, aby mě odhalil, identifikoval a uchopil. „Pro druhého je moje možnost jednak překážkou, jednak prostředkem jako všechny prostředky.“¹⁶⁰ Překážkou v tom smyslu, že ho situace nutí k daným úkonům, např. rozsvítit baterku, a prostředkem v tom smyslu, že jakmile nemám kam z rohu utéct, tak jsem v pasti a najdou mě. „Pohled druhého má za následek, že „situace“ mi uniká.“¹⁶¹ Dalším zajímavým prvkem, který Sartre uvádí, je stanovisko, že svým pohledem, který je upřený na jiné, měřím svou vlastní moc. „Uvědomit si, že jsem pozorován, znamená uchopit sebe sama jako prostor ustavujícího a prostorem obsaženého.“¹⁶²

Ve všech teoriích, které Sartre doposud zmínil, se emoce jeví jako stav vědomí. „Emocionální vědomí je nejprve nereflektované a na této úrovni může být vědomím sebe sama jedině non-thetickým způsobem, jak již bylo zmíněno. Emocionální vědění je zprvu vědomím něčeho, totiž světa.“¹⁶³ Psychologové, dle Sartra, připouští, že aby se v člověku vyvolala určitá emoce, musí na ní zapůsobit cosi zvnějšku. Co ale poté neberou v potaz, je blízkost dané emoce ke stimulu, který ji vyvolal. Z psychologického pohledu se emoce začne zkoumat jako sama o sobě, hněv, smutek, zklamání, ale již se nezkoumá s provázaností na stimul, který ji vyvolal. Dle Sartra se emoce k danému stimulu, předmětu, vrací a z něho se živí a získává svou podobu. Přistupuje k dané emoci reflexivně a pracuje s vědomím strachu jako s vědomím o strachu a toto vědomí je nereflektované. Jedná se o tzv. non-thetické vědomí, které jsem zmiňovala již v předchozích kapitolách. Sartre dále připodobňuje emocionální vědomí k vědomí světa jako takového. Emoce tudíž v tomto konceptu k ničemu nepoukazuje, ale spíše z něčeho proudí. „Emocionálně pohnutý subjekt a emocionálně nabitý objekt jsou sjednoceny v jedné nedělitelné syntéze. Emoce je jistý způsob, jak chápeme svět.“¹⁶⁴

Sartre dále popisuje nereflektovaný způsob chování a snaží se ho vysvětlit. Říká, že pokud máme nějaký problém, jsme prostředkem, přes něhož se daný problém bude řešit.¹⁶⁵ V díle *Bytí a nicota* popisuje tzv. non-thetické vědomí, které se vyznačuje tak velkým

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 321.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 322.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 323.

¹⁶² Tamtéž, s. 324.

¹⁶³ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 79.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 79.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 80.

zaujetím ve vykonávané činnosti, až dojde k jakémusi pohlcení a v tu chvíli nejsem ve vědomí sebe sama. V moderní době se tento stav nazývá flow. Sartre v *Nástinu teorie emocí* uvádí příklad tvůrčího non-thetického vědomí / tvůrčí pozornosti, kde říká, že tento stav je typický například u psaní: nevnímám totiž jednotlivá písmena separátně, nýbrž vnímám celek, který je tvořen právě těmito písmeny a naší rukou, která dělá tahy, které ovšem též nevnímám a celý tento proces se děje automaticky.¹⁶⁶

Jednání je tedy něco, co má být vykonáno skrze mě. Jakmile toto přijmu, vstoupím zpět do světa a zaměřím se na předmět jednání, který mi daný problém pomůže vyřešit. Při cestě k vyřešení problému však mohou nastat dílčí neúspěchy či jiné trable a to nás v tu chvíli bude zavádět na reflexivní úroveň, která nás opět vede k samotnému vyřešení problému. Sartre uvádí příklad s psaním, kde říká: „V tuto chvíli píšu, ale nemám vědomí toho, že píšu. Namítnete, že díky návyku se pohyby, jimiž má ruka črtá písmena, staly nevědomými. To by bylo absurdní. Možná mám návyk psát, ale nikoliv návyk psát tato slova v tomto pořadí.“¹⁶⁷ Akt psaní je dle něj aktuální struktura vědomí a myslet si, že je něco návyk, je dle něj chybné. Psát dle Sartra znamená mít aktivní vědomí slov. Slovo si prostřednictvím našeho těla vypůjčí ruku a přivede se do stavu tvůrčího vědomí, které produkuje slova, ale ty vnímá v celém svém celku, ne odděleně jedno písmeno po druhém. Upozorňuje ale na to, že si nejsem vědom sám sebe jako toho, kdo píše. Dává příklad toho, když se nám stává, že ani slovo nedočteme a již víme, o jaké slovo se jedná. Říká, že dané slovo se nám jeví ještě předtím, než ho začneme číst. Není tedy jisté, zda dané slovo bude na papír vepsáno, protože shodou okolností mi může na mysli vytanout úplně jiné slovo, ale je jisté, že pokud se nějaké slovo na papíře objeví, objeví se právě jako takové.¹⁶⁸ Dále uvádí, že slova, která píšu já sám jsou nároky. Oproti slovům jiného člověka, která pouze pozoruji a přijímám je zvnějšku a jeví se mi jako potenciality, které mají být uskutečněny, jsou nároky moje vlastní úvahy.¹⁶⁹ Ale tyto potenciality nemusí být uskutečněny mnou, vůbec zde nejde o mé já, ale pouze já pociťuji tažnou sílu, kterou na mne působí. Toto, jak uvádí Sartre, si ale nemůžeme představovat jako nějakého oživlého mrtvého, jehož rukou nějaké síly táhnou a tím vytvářejí písmena. Ruky si jsem plně vědom a zakouším ji jako nástroj.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 80.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 80.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 81.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 81.

¹⁷⁰ Tamtéž s. 81.

Sartre se též věnuje tzv. Umwelt: v překladu Žitému světu, který má vyjadřovat společenské prostředí a soužití. Uvádí, že si můžeme vytvořit jakousi mapu našeho společenského prostředí kolem nás.¹⁷¹ Takováto mapa se proměňuje v závislosti na našich aktech a potřebách. Předměty se jeví jako něco, co má být uskutečněno jinými postupy, a prostředky se jeví jako potenciality, které si nárokují existenci. Toto uchopování prostředku jako jediné možné cesty k cíli můžeme nazvat pragmatickým názorem na determinismus světa.¹⁷² Umwelt je svět našich potřeb, tužeb, aktů. Tento svět se však jeví jako kdyby byl propleten úzkými cestami, které jasně vedou k danému cíli.¹⁷³ Pokud toto chápání vztáhneme na pochopení emocí, můžeme nahlédnout, že emoce jako takové jsou ve svém důsledku proměna světa a do důsledku i society kolem nás. Pokud dané cesty jsou příliš obtížné, nemůžeme dále v takovém světě setrvávat, ale unikneme z něj pomocí toho, že dané procesy nebudeme prožívat deterministicky, nýbrž magicky.¹⁷⁴ Toto značí, že prožívání a emoce spojené s naším okolím jsou silně v našich rukou, jelikož i když by se to tak na první pohled nemuselo zdát, tak my jsme strůjci toho, jak danou věc prožijeme a můžeme změnit její prožívání již zmíněnou magií. Tímto způsobem však můžeme nejen uchopovat nový předmět, ale také nově spatřovat i starý předmět, a to právě pomocí této proměny v naší mysli.¹⁷⁵ Celé toto proměňování slouží dle Sartra hlavně k tomu, abychom například v tíživé situaci dali buď situaci nebo předmětu méně významnou existenci, přítomnost a tím došlo k psychické úlevě. „Jedním slovem, tělo v emoci pod vedením vědomí mění své vztahy ke světu, aby svět změnil své kvality“.¹⁷⁶

Emoci mohou tedy udílet i kvality, které ona přímo nemá v předmětu. Tělo je důležitým prvkem těsně spojeno s emoci a může plnit i významné funkce např. v magickém jednání mohou pomocí těla zaříkávat svět, který se pak dle mě proměňuje a získává zcela nový obraz. Emoce též tělo může překračovat, a to v tom smyslu, že i po vyčerpání tělesné schránky viz. omdlení a únik, o kterém jsem již pojednávala, přetrvává a má potenciál se dále rozvíjet a působit.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 82.

¹⁷² Tamtéž, s. 82.

¹⁷³ Tamtéž, s. 82.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 83.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 83.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 83.

Na emoci pohlíží Sartre v tomto vztahu i také jako na hru, která nás strhne a musí sama sebe vyčerpat. Tímto způsobem nás ovládá a určuje naše jednání. Důležitou částí tohoto procesu hry je fakt, že v tu chvíli, kdy chceme danou emoci změnit a proměnit její význam k nám, musíme zachovat vědomí o dané emoci, abychom byli schopni její přeměny.¹⁷⁷ „Je-li emoce hrou, pak je hrou, v níž věříme. Jednoduchý příklad ozřejmí tuto strukturu emoce: napřáhnu ruku, abych do ní uchopil hrozen vína. Ale nedokážu to, je mimo můj dosah. Pokrčím rameny, svésím ruku, řeknu si: „jsou ještě zelené“ a jdu pryč. Tato gesta, slova, chování vůbec neuchopuji sama o sobě. Jedná se o malou komedii, kterou hraju pod hroznem, abych skrze ni dodal vínu charakteristiku nedozrálého ovoce, což slouží jako náhražka chování, jehož nejsem schopen.“¹⁷⁸

V psychologii se tento jev nenazývá magická práce s emocí, ale dělí se do několika různých transformací emoce. Stejně jako u Sartra jsou tyto mechanismy použity primárně ve chvílích, kdy je situace natolik náročná, že její řešení je buďto velmi obtížné či neřešitelné a organismus by to stálo hodně sil. První obranný mechanismus, který uvádí Atkinsonová a Hilgard je Freudovo vytěsnění.¹⁷⁹ Tento mechanismus považoval Freud za jednu z nejdůležitějších obranných funkcí našeho organismu. Princip tohoto mechanismu je vyloučení příliš těžkých či děsivých vzpomínek z vědomí.¹⁸⁰ Tyto vytěsněné vzpomínky putují do nevědomí, které sám Freud nazýval jakýmsi skladištěm. To však neznamená, že jsou tyto vzpomínky navždy vymazány. Jsou stále přítomny, nicméně náš mozek není schopen si je vybavit dle potřeby. Tímto se záměrně chrání, jelikož takovéto vytěsněné zážitky by obvykle nebyl schopen zpracovat. S nevědomím se nicméně dá pracovat pomocí psychoterapeutické či psychologické péče, a to zvláště se záměrem řešit aktuální životní problém, který ale může mít počátky ve vytěsněném zážitku.

Další obranný mechanismus je znám pod názvem racionalizace. Ten se i příkladem silně váže k již zmiňovanému příkladu uvedeném Sartrem, a to k trhání hroznů. Podstatou je přiřazení logických či společensky žádoucích motivů tomu, co děláme, abychom vzbudili zdání racionality.¹⁸¹ Tento jev má dva logické účely: 1) zmírňuje naše zklamání, když se nám nepodaří cíle dosáhnout a 2) poskytuje nám přijatelné motivy našeho jednání. Tato, jak

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 84.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 84.

¹⁷⁹ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 544.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 544.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 544.

by řekl Sartre, magická transformace celé situace se používá nejčastěji v případech, kdy jednáme impulzivně nebo na základě motivů, které nechceme připustit ani sami sobě, a tak racionalizujeme své činy, abychom je postavily do přijatelnějšího světla.¹⁸²

Psychologická metoda, která pracuje s podobnou myšlenkou jako uvádí Sartre, je tzv. intelektualizace. Je velmi podobná jako již zmíněný mechanismus racionalizace. Vyznačuje se snahou získat odstup od stresující situace tím, že jí člověk pojedná v abstraktní a intelektuální rovině.¹⁸³ V knize Atkinsonové a Hilgarda je uvedeno, že tento stav je typický pro jedince, kteří musí řešit otázky života a smrti. Jako příklad uvádějí profesi doktora, který si nemůže dovolit emočně soucítit s každým pacientem.¹⁸⁴ S ohledem na Sartra a jeho koncept magického myšlení se prvek oproštění může chápat jako jakýsi přenos situace na jinou emoční hladinu a tím oproštění se od tíživých emocí.

Další zajímavou prací s emocí může být systém popření. Tento mechanismus je velmi podobný již zmiňovanému Freudovskému vytěsnění. Definice zní: „Pokud se člověk musí potýkat s příliš nepříjemnou vnější skutečností, brání se jí popřením a to tak, že odmítne připustit, že nežádoucí skutečnost existuje.“¹⁸⁵ Toto se děje zvláště v situacích, kdy organismus vyhodnotí, že postavit se skutečnosti tváří v tvář by bylo příliš bolestivé, a tak vyhodnotí popření jako lepší řešení. Popření má v těchto situacích adaptivní hodnotu.¹⁸⁶

Jako poslední mechanismus zmíním tzv. přesun. Jedná se o motivaci, kterou nelze uspokojit v jedné formě, a tak je pomocí přesunu nasměrována jinam.¹⁸⁷ Freud se dle knihy *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda* domníval, že přesun je nejspokojivější způsob, jak se vyrovnat s agresivními a sexuálními impulzy. Náhradní aktivity snižují míru napětí. „Základní pudy nelze změnit, ale lze změnit objekt, vůči němuž je pud nasměrován.“¹⁸⁸ Toto tvrzení v porovnání se Sartrem působí velmi povrchně a nevysvětluje důvod, proč nelze změnit onen pud. Sartre právě s tímto „pudem“ pracuje a snaží se poukázat na změnu právě oné emoce samotné, a ne pouze vnějších okolností, či nasměrováním vzteku z onoho neúspěchu. V tomto se znatelně liší magické pojetí emocí od psychologického. Sartre emoci pojímá jako jistý způsob, jak chápeme svět.

¹⁸² Tamtéž, s. 544.

¹⁸³ Tamtéž, s. 546.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 546.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 546.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 546.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 547.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 547.

5.1. Pasivní smutek

Pasivní smutek Sartre definuje skleslým chováním, uvolněním svalového napětí a projevením fyziologických projevů jako je zblednutí a viditelný chlad.¹⁸⁹ Jako další uvádí také charakteristické chování člověka při tomto stavu: zalezení do kouta, znehybnění a celkové skrytí se před světem. Člověk, který prožívá pasivní smutek se dle Sartra straní společnosti a má tendence vše okolo sebe utlumovat, ať už zvuky, světlo tak i sociální kontakt. Nicméně se Sartre důrazně vyhraňuje proti tvrzení, že by někdo chtěl být sám se svou bolestí a nabízí nový pohled na člověka v tomto stavu. Uvádí, že je v nějakém smyslu dobré se svou bolestí zabývat a hluboce o ní přemýšlet. Avšak pro Sartra je důvod k upadnutí člověka do takového stavu zcela jiný. Jedná se o změnu, kterou člověk ve svém životě celkově špatně nese. Nejde však o změnu konkrétní, nýbrž o změnu prostředků k uskutečňování běžných činností, k nimž jsme již dané prostředky měli zorganizované a zaběhlé v každodenním fungování. „Smutek se snaží zrušit povinnost hledat tyto nové cesty, snaží se proměnit strukturu světa tím, že přítomnou konstituci světa nahradí naprosto nerozlišenou strukturou. Vcelku jde o to učinit ze světa afektivně neutrální skutečnost, systém nacházející se v naprosté afektivní vyváženosti, vybití předměty se silným afektivním nábojem, všechny je nivelizovat na nulovou afektivní hodnotu, a tím je uchopovat jako naprosto rovnocenné a změnitelné.“¹⁹⁰ Tímto chce Sartre říci, že se snažíme předejít jakémusi zklamání a emoční nestabilitě tím, že se přivedeme do takového stavu, aby od nás svět již nic nepožadoval. Cíl je působit pouze v rámci sebe a sami na sebe a svět uvést do stavu ponurosti, který způsobí, že svět nebude mít rozlišitelnou strukturu. Právě kvůli této ponurosti si sami pro sebe vytváříme útočiště v podobě koutku, které je pro nás jediné rozlišení v aktuální monotónnosti světa.¹⁹¹

V knize *Výklad afektů* autor Hynek Tippelt podává tento stav a jeho pohled na něj z jiného úhlu pohledu, a to z Freudovy a Spinozovy perspektivy. Uvádí, že oba zmínění autoři pracují s racionalismem, a to hlavně v rámci rozumové úvahy, kterou mají za nejlepší způsob, jak se vyrovnat s konflikty, které obnáší náš duševní život.¹⁹² „Spinoza v *Etice*, v její

¹⁸⁹ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 86.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 86.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 86.

¹⁹² TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0, s. 160.

závěrečné části nazvané *O moci a rozumu, neboli o lidské svobodě*, předkládá sadu technik, jimiž je možné s pomocí rozumových náhledů pracovat s naší emocionalitou tím směrem, že se zbavujeme nepříjemných stavů, nad nimiž máme jen malou vládu, a nabýváme radosti, klidu a spokojenosti.¹⁹³ Podobný koncept používá i Freud ve své psychoanalýze, kde se cílí na dosažení rozumového náhledu na dynamiku našich pocitů, sklonů a zacyklených myšlenkových návyků, přičemž očekává, že samotný náhled a porozumění má potencionál tyto způsoby uvažování, zvyklostí změnit.¹⁹⁴ Je zde však zmíněno, že by bylo velmi chybné si myslet, že jde o pouhé vyslovení myšlenkových pochodů, zvláště těch konfliktních, a přivedení jich do vědomí. Toto by určitě nestačilo. Oba autoři chtějí poukázat spíše na dlouhodobější práci s konfliktními emocemi. Afekt se zde tedy reprezentuje jako stav, který je vytvářen ideou. Jak autor uvádí v knize *Výklad afektů*: “Mezi výhody psychoanalytického přístupu v psychoterapii patří, že vedle změn chování a prožívání vede také k pochopení samotného terapeutického procesu.”¹⁹⁵

Z psychologického pohledu se lze na Sartrem popsany stav podívat z pohledu psychopatologie. Popis daného stavu se nejvíce přibližuje k definici depresivních poruch, které jsou uváděny v knize *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. “Deprese se stává poruchou, pokud jsou její symptomy natolik silné, že narušují normální život a pokud trvají bez přerušování několik týdnů.”¹⁹⁶ Tato definice nám tedy pomáhá v psychologie vymezit nejkrajnější formy depresivních stavů, kde na konci jako krajní extrém stojí právě zmíněná diagnóza v podobě deprese a na začátku lehké depresivní poruchy, které jsou, jak uvádí literatura, relativně běžné a prožilo je ve svém životě přibližně 13% lidí. Deprese je sice popisována jako porucha nálady, nicméně se jedná o poruchu celé osobnosti, která ovlivňuje tělesné funkce, chování, myšlení i emoce.¹⁹⁷ Kognitivní symptomy spočívají zejména v negativních myšlenkách souvisejících s vlastní neschopností, vinou, beznadějí a dokonce sebevraždou. Depresivní jedinci nemají žádnou motivaci, mají sklony k pasivitě a jen s obtížemi se dokážou pustit do jakékoliv činnosti.¹⁹⁸ Další příklad chování, který literatura uvádí vzhledem k depresivnímu jedinci, je jakési odfiltrování vnějšího světa a soustředěnost

¹⁹³ Tamtéž, s. 160.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 160.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 196.

¹⁹⁶ NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 640.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 640.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 640.

spíše dovnitř, na sebe, než na okolní svět, což se příznačně shoduje se Sartrovým popisem stažení se do sebe.

5.2. Aktivní smutek

Sartre dále rozlišuje v kontrastu se smutkem pasivním i smutek aktivní. Uvádí, že může nabývat různých forem, nicméně dále pokračuje formou, kterou používá i P. Janet a charakterizuje jí jako odmítnutí. „Jedná se především o negativní chování, které má za cíl popřít naléhavost jistých problémů a nahradit je jinými.“¹⁹⁹ Sartre zde uvádí příklad psychasteničky, která se nervově zhroutlí, protože chce vykonat svou zpověď. Zde můžeme vidět i prvky již zmíněného magického myšlení, kde se daná osoba snaží o přidělení jiného významu situaci, která je pro ni krajně nesnesitelná. Jak uvádí Sartre, jedná se především a primárně o negativní chování. Pacientka pracuje s Janetem tím způsobem, že se ho snaží dojmout a chce Janetův postoj nepohnuté pozornosti změnit na postoj oddané horlivosti. Zde opět lze poukázat na motiv proměny celé situace v rovině emoční a pocitové. Aby tohoto daná žena dosáhla, používá své tělo a současně s ním se sama uvrhuje do stavu, kdy není schopna zpovědi a tím dostává úkon mimo svůj dosah.²⁰⁰ Zde můžeme přihlídnout opět k modelu již zmiňovanému, a to k záměrnému odpoutání těla a prostřednictvím něj znemožnění úkonu, který je pro jedince psychicky natolik tíživý, že by ho v daný moment nemuselo unést. S tímto pracuje Freud ve svém hydraulickém modelu, který jsem již zmiňovala v kapitole *Psychoanalytická teorie* a psychologie obecně např. v příkladech, které jsem uváděla v podkapitole *Pasivní smutek*.

Dalším důležitým prvkem pro Sartra je motiv vzlyků a výkřiků, které konkrétně fyzicky znemožňují ženě mluvit. Z psychologického pohledu je toto velmi těžko uchopitelné. V knize *Emoce* se však dá najít rámcové uchopení reakcí na silně afektivně zbarvené podněty. S emocí však do procesu projevení emoce vstupuje i temperament, který hraje velmi významnou roli v psychologickém pojetí projevů emocí navenek. „Ústřední komponentou temperamentu je emocionalita či afektivita, kterou lze pojímat jako míru stability, četnosti a intenzity prožitku a projevu pozitivních, neutrálních či negativních emocí vůči svému okolí.“²⁰¹ Dále se zde pracuje i s negativním naladěním, které je plně spjato s temperamentem, jehož základ může způsobovat výbušnou reakci při větší intenzitě vnějších stresorů.

¹⁹⁹ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 87.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 87.

²⁰¹ POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3, s. 116.

Stav, který popisuje Sartre, tzn. přechod emočního napětí až do fyzické dysfunkce organismu se může podobat v psychologickém pojetí úzkostné poruše. V knize *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda* se popisují čtyři typy příznaků úzkostné poruchy: v první řadě se jedná o fyziologické či somatické příznaky, jako je například bušení srdce a svalové napětí.²⁰² Tyto fyziologické příznaky jsou zde pojaty jako přirozená reakce těla na ohrožení. Je zde dokonce uveden příklad dívky, která tento stav zažila a popisuje silný pocit fyzické bolesti, kterou přirovnává k infarktu, až ke smrti. Oproti Sartrovi je zde však uvedeno, že toto chování má v dnešní době maladaptivní hodnotu a působí tím pádem jako nežádoucí prvek reakce na situaci, oproti minulosti, kdy toto chování bylo žádoucí např. v boji s dravou zvěří jako prostředek pro přežití.²⁰³ Daný stav by se dal také zařadit do konkrétnější kategorie, a to jako panická porucha, kdy již zmíněné symptomy jsou důsledkem podráždění sympatického oddílu autonomní nervové soustavy.²⁰⁴ Sympatická nervová soustava se vyznačuje aktivitou v době intenzivního vzrušení, což je oproti Sartrovi velmi odlišný pohled na člověka a celkově funkci reakcí na emoce a emocí samotných.

Emoce aktivního smutku, tedy dle Sartra, je v tomto případě pojímána jako magická komedie bezmoci. Je zde uveden příklad služebníků, kteří poté, co ke svému pánovi dovedli zloděje se nechávají spoutat, aby bylo jasné, že krádeži nemohli zabránit.²⁰⁵ Zde je viditelný rozdíl mezi Sartrovým a psychologickým pojetím hlavně v tom, že Sartre samotné důsledky emočně vypjatého vztahu přisuzuje vůli a člověku samotnému jako jeho strůjci a majiteli, oproti tomu psychologie pracuje s daným stavem (např. strnutím, či záchvatem) jako s něčím přidaného zvnějšku, s nějakým lékařským symptomem, který má vnější charakter a jedinec není schopen ho v určité fázi kontrolovat.

Na závěr bych ráda poukázala na možnost přesažení dané emoce, jak uvádí Sartre v *Nástinu teorie emocí*. Jde o jev, kdy emoce není jen naším vztahem ke světu, ale i samotné afektivní setkání světa samotného a směřuje do budoucna.²⁰⁶ Jak Sartre uvádí, v emoci není v tu chvíli žádná finalita. Jedná se o jakýsi reciproční proces magického přeměňování světa, o kterém jsem již pojednávala, a to ve smyslu, že se nám samotný svět jeví jako magický, i když by měl být logicky deterministický. Zřetelné je to na příkladu tváře za oknem, který

²⁰² NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3., s. 630.

²⁰³ Tamtéž, s. 630.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 630.

²⁰⁵ SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4., s. 87.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 94.

uvádí i Sartre. Pokud se za oknem objeví strašidelná tvář, která se tiskne na okenní tabulku, vyvolává to v nás automaticky zděšení, a to i přes to, že víme, že mezi námi a daným nebezpečím stojí překážka – v tomto případě okenní tabulka. Okno se v tomto případě stává rámcem hrůzy a takto zapříčiněný strach je možný pouze ve světě magickém, nikoliv deterministickém. „Neměli bychom se domnívat, že magično je pomíjivá kvalita, kterou libovolně udílíme světu podle své nálady. Existuje jistá existenciální struktura světa, totiž struktura magická.“²⁰⁷ Dále Sartre uvádí, že magično ovládá mezilidské vztahy lidí ve společnosti a konkrétněji naše vnímání druhých. Můžeme toto popsat jako jakýsi obrat magického utváření světa nejen v těžkých situacích, který působí svévolně.

Stejně jako zdůrazňuje Sartre, je nutné si uvědomit, že emoce není akcidentální modifikací nezměnného světa a emocionální uchopení předmětu je možné jen na základě celkové proměny světa.²⁰⁸ Pokud ale máme emočně vnímat danou situaci, například tvář za oknem, musí se realizovat jako bezprostřední a magická přítomnost a musí sem vstoupit i akt vědomí, který vyruší všechny struktury světa, které by magično odrazily.²⁰⁹ I když je tedy tvář za okenní tabulkou a ještě k tomu deset metrů od mé osoby, strach je bezprostředně přítomný. Je přítomný i přes vědomí toho, co by musela tvář vše překonat, než by se ke mně dostala. Jak ale Sartre říká, okno i vzdálenost jsou zde uchopeny současně, a to ve stejném aktu, jímž vědomí uchopuje tvář za oknem.²¹⁰ Avšak i přes to nejsou uchopovány stejně, jelikož např. vzdálenost není tím, co je třeba překonat v daném časovém intervalu, ale strachem samotným. „Obecně vzato se okolo mě uspořádaně prostírají oblasti, z nichž se ohlašuje hrůza.“²¹¹ Krásně, což uvádí i Sartre, to ukazuje svět snů, kde překážky např. zámky, hradby, dveře nejsou jako cosi, co má chránit, ale jsou automaticky převedeny do aktu hrůzy a pojí se s nimi nebezpečí. Odhalením světa jako magického se ztrácí argument toho, že by emoce byla poruchou a to tím, že svět je v tomto pojetí korelativní a tím je sám magický i vzhledem k emoci. „Zkrátka uchopit nějaký předmět jako hrozivý, znamená uchopit jej na základě světa, který se odhaluje jako svět, který již je hrozivý.“²¹²

²⁰⁷ Tamtéž, s. 96.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 98.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 98.

²¹⁰ Tamtéž, s. 98.

²¹¹ Tamtéž, s. 98.

²¹² Tamtéž, s. 98.

ZÁVĚR

Emoce jsou, byly a budou předmětem mnoha zkoumání, jak filozofického, tak psychologického. Záměrem této práce bylo poukázat na odlišnost a rozprostřenost chápání emoce a emočního jednání z pohledu filozofie v polemice s psychologíí. Emoce se může jevit jako těžko definovatelný fenomén, čehož si právě všímá hlavní autor mé bakalářské práce J.P. Sartre, na jehož úvahách je celá práce postavena. Právě proto se snažím poukázat na rozdíl mezi psychologickým a filozofickým pohledem na emoce. Našla jsem zde jak shody, tak odlišnosti a jako východisko uvádím teorii, ke které dospěl J.P. Sartre, která zkoumá emoce jako celek. Jedná se o fenomenologickou teorii emocí, která je stěžejní teorií celé práce.

Sartre fenomenologickou teorií provádí experiment v oblasti emocí a psychologie ve které nerozebírá jen emoce samotné ale celkové vědomí člověka. Pro tuto oblast používá termín „být emocionálně pohnut.“ Na rozdíl od jiných psychologických teorií, včetně psychoanalýzy, u Sartrovo fenomenologické teorie, emoce předpokládá svět, jelikož je samotnou reakcí člověka na svět. To stejné platí i pro vědomí, které se pojí jak s emocí, tak se světem. Emoce člověku ve fenomenologické teorii má sloužit k rozumnění bytí a je to daný způsob existence. Oproti tomu psychologické teorie pracují s emocí jako s čímsi přidaného zvnějšku. Emocionální vědomí je zprvu non-thetické tzn. nereflektované. První přichází vědomí světa a až poté může dojít k uvědomění si toho, že se jedná o určitou emoci a reprezentace světa přichází skrze emoci samotnou. Emoce má tedy tu sílu svět proměňovat a působit na to, jak my sami svět vnímáme, jelikož ho vnímáme jí samotnou. Její transcendentální podstata tkví v uspořádání vědomí. V tomto smyslu vykonává magickou akci, která je schopna proměňovat předměty a situace okolo nás. Toto magické jednání může být velmi nápomocno zejména v těžko řešitelných situacích kdy zastává funkci jakéhosi katalyzátoru. Místo deterministického chování přerámujeme na magické chování, které rozloží svět, který nám zabraňuje v úkonu, a pomocí magického světa, který nahlédneme hledáme uspokojení.

Hlavním zjištěním, které vyplynulo z porovnání psychologického a filozofického pohledu bylo, že se rozchází v naprosto zásadních otázkách vztahující se k emoci a to např. jak emoce vznikají, jak se projevují, proč se projevují zrovna daným způsobem a zda je tento projev účelný či nikoliv. Hlavním argumentem J.P. Sartra, proč je psychologie nefunkční, je

tvrzení, že psychologie k emoci přistupuje zvnějšku a zkoumá jí jako defekt, nikoliv jako celek s mnoha provázanými ději.

Dále se snažím uvést základní psychologické teorie k pochopení emoce. Jako hlavní teorii uvádím psychoanalytickou teorii Sigmunda Freuda. Na začátku kapitoly zmiňuji Sartrovo pojetí emocí a snažím se ukázat odlišnost jeho pohledu od psychologického. Psychoanalýza je významná v tom, že jako první zdůraznila, že duševní fakta nesou význam, a k interpretaci vědomí využívá metodu porozumění. I přes tento revoluční náhled psychoanalýza neuznává, že vědomí může být vysvětleno jen vědomím samým. Sartre s tímto tvrzením nemůže souhlasit, jelikož sám pracuje pouze na úrovni vědomí a nevědomí nespadá do jeho formy myšlení. Další odlišností mezi fenomenologickou a psychoanalytickou teorií je fakt, že psychoanalytická teorie pracuje s danou formou potlačení emoce a její zesílení právě v důsledku potlačení a tím ovládnutí celého jedince bez možnosti úniku. Oproti tomu fenomenologická teorie chce tento rozpor zrušit a udat jedinci onu řídicí funkci nad emoci.

Sartre se též zabývá teoriemi emocí W. Jamese a P. Janeta. Pokouší se poukázat na mezery a nedovysvětlené děje kterou emoci tvoří či provázejí. Vyhrazuje se proti vnímání emocí jako poruch a extrémních příkladů. Také uvádí neuspořádanost, jakou W. James a P. Janet emoce třídí a nedovysvětlení určitých jevů jako je např. defektní chování. Sartre zde pracuje s vyšším a nižším způsobem chování a snaží se na příkladech uvést podstatu emocí a jejich vznik.

Další způsob, jak Sartre pohlíží na emoce je skrze Gestalt. Pracuje hlavně s aktem náhrady, který se může jevit někdy až ireálně, jak popisuje na příkladech. Jedná se o kombinaci již zmíněného magického myšlení a vztahování se k předmětu jiným způsobem, než bychom se k němu vztahovali za normálních okolností. Jde zde v mnoha případech o tzv. zživotnění předmětů a vykonávání nedosažitelných úkonů či gest vůči předmětu. Zaobírá se též teorií pole od Kurta Lewina, která tvrdí, že každý člověk žije ve svém životním prostoru, který je opatřený valencí a interakce mezi jedincem a prostředím se odehrává prostřednictvím chování. S tímto je spojený akt náhrady Kurta Lewina, který Sartre popisuje.

Hlavním rozdílem je tedy nahlížení na danou emoci a její zkoumání a chápání jejího vztahu ke světu a k nám samotným. Zatímco Sartre na emoci pohlíží jako na jistý způsob, jak chápeme svět a snaží se jí chápat právě z její podstaty samotné, psychologie má pohled odlišný a na emoci se kouká buď jako na defekt či jako na vnější jev, který je produkován

okolím. Sartre je unikátní v pojetí magického vidění světa a s prací s okolím jako s celkovou proměnou světa skrze emoce. Nepojímá emoci jako akcidentální modifikaci člověka v čemž se zásadně odlišuje od psychologů.

POUŽITÁ LITERATURA

SARTRE, Jean Paul. *Vědomí a existence*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-171-4.

NOLEN-HOEKSEMA, Susan. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0083-3.

POLÁČKOVÁ ŠOLCOVÁ, Iva. *Emoce: regulace a vývoj v průběhu života : funkce a zákonitosti emocí, sociální a kulturní souvislosti, měření emocí*. Praha: Grada, 2018. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-5128-3.

HROCH, Jaroslav. K FILOSOFICKÉMU MYŠLENÍ WILLIAMA JAMESE. *FILOZOFIA*. 2008, **2008**(2), 11.

Dissociation as a disorder of integration – On the footsteps of Pierre Janet. **101**, 109928. ISSN 0278-5846.

THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie*. Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

TIPPELT, Hynek. *Výklad afektů: K filosofickým otázkám psychologické práce s nevědomím*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí n. Labem, 2015. ISBN 978-80-7414-990-0

FREUD, Sigmund. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Přeložil Jiří PECHAR. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1573-8

GUILLAUME, Paul. *La psychologie de la forme*. Flammarion, 1964.

PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]*. 4. upr. vyd. Praha: Herrmann, 1997.

TLAPA, Tomáš. *Druhý u J.-P. Sartra a E. Lévinase*. 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy a filosofie. Vedoucí práce Blažková, Miloslava

WILLIAM, James. *The Principles of Psychology*. 1. H. Holt, 1890, 712 s.

SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota: pokus o fenomenologickou ontologii*. Přeložil Oldřich KUBA. Praha: OIKOYMENH, 2006. Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-7298-097-1.